

KUML 1980

KUML ¹⁹₈₀

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1981

OMSLAG: Tyr mod tyr. Efter Fredbjerg-fundet.

Redaktion: Poul Kjerum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet, Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1981 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-73783-6
ISSN 0454-6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Søren H. Andersen:</i> Ertebøllekunst. Nye østjyske fund af mønstrede Ertebølleoldsager	7
Ertebølle Art. New Finds of patterned Ertebølle Artefacts from east Jutland	49
<i>Søren H. Andersen og Claus Malmros:</i> Appendix. Dateringen af Norslundbopladsen lag 3 og 4	60
Appendix. Revised dating of layers 3 and 4 from the Norslund settlement	61
<i>Niels H. Andersen:</i> Sarup. Befæstede neolitiske anlæg og deres baggrund	63
Sarup. Neolithic causewayed-camps and their background	98
<i>Sven Thorsen:</i> »Klokkehøj« ved Bøjden. Et sydvestfynsk dyssekammer med velbevaret primærgrav	105
»Klokkehøj« at Bøjden. A dolmen with preserved primary grave from southwest Funen	137
<i>Klaus Ebbesen:</i> Flintafslag som offer	147
Flint flakes as sacrificial finds	155
<i>Klaus Ebbesen:</i> Romdrup. En stenaldergrav genanvendt i jernalderen	159
Romdrup. A Stone-Age grave re-used in the Iron Age	165
<i>Stig Jensen:</i> Fredbjergfundet. En bronzebeslået pragtvogn på en vesthimmerlandsk jernalderboplads	169
Fredbjerg. A cart with bronze decoration from an Iron Age settlement in west Himmerland	214
<i>Viggo Nielsen:</i> Sten i Store Vildmose. En flintplads fra jernalderen	217
Store Vildmose. Iron-Age flint	227
<i>Peder Mortensen:</i> Ole Klindt-Jensen 1918-1980	229

ERTEBØLLEKUNST

Nye østjyske fund af mønstrede Ertebølleoldsager

Af Søren H. Andersen

På baggrund af de mange fundrige Ertebølleboplads, der har givet et detaljeret indblik i vigtige og forskelligartede sider af denne stenalderperiode, er forekomsten af mønstrede genstande forbavsende ringe. Da de sparsomme fund samtidig – med få undtagelser – enten stammer fra ældre udgravninger eller er enkeltfund, har de heller ikke kunnet dateres særlig nøjagtigt i forhold til kulturen. Den sjældent forekommende mønstring er derfor blevet anset for et karakteristisk træk ved Ertebøllekulturen og ofte fremhævet som eksempel på en forskel mellem denne periode og de ældre Maglemose- og Kongemosekulturer.

Dette synspunkt er jævnlige kommet til udtryk i den arkæologiske litteratur – både i danske og internationale arbejder og såvel i ældre som helt nye oversigter (1). For eksempel skriver Johs. Brøndsted i Danmarks Oldtid I, (2. udg.): »Ornamentikken er sparsom og ringe, oftest af ret grovt præg, uden megen omhu. På ben og horn kan man finde krydsskrævering eller zig-zag-furer, på leret fingermærker, negleindtryk, pindstik. Også lidt boreornamentik nu og da. Som helhed en nødtørftig tilfældig pynt uden selvstændig værd eller holdning«.

I dag kan denne opfattelse ikke længere siges at have generel gyldighed. Et af de områder, hvor dette tydeligst kan vises, er Østjylland, hvor der til trods for mange Ertebøllefund med gode bevaringsforhold hidtil kun har været publiceret ganske få mønstrede oldsager, f.eks. hjortetakssøkser fra Brabrand (2) og Fannerup (3), harpunen fra Horsens havn (4), hjortetaksskafterne fra Kolding havn (5), Silkeborg sø (6) og Horsø (7) samt en benod og et brudstykke af en flåkniv fra Norslund, lag 3 (8), og hjortetakssøkser fra Dyrholmen og Kolind (9).

De seneste 10-15 års undersøgelser af østjyske Ertebølleboplads dokumenterer imidlertid, at udsmykkede genstande både er mere almindelige end tidligere antaget, og samtidig viser de nye fund en interessant variation m.h.t. valg af råmateriale, motiver, komposition og mønstringsteknik. Der foreligger oldsager af hjortetak, knogle, rav, keramik og sten. Hertil kommer, at flere af disse genstande er fundet i sammenhænge, der medfører, at de – og derved også mønstre og mønsterteknikker – nu kan dateres mere præcist inden for perioden.

På nuværende tidspunkt kan vi imidlertid ikke med sikkerhed afgøre, om de nye fund blot afspejler et særligt træk ved denne landsdels Ertebølleboplads, eller om hele det hidtidige jyske fundstof ikke har været repræsentativt. Muligvis er der tale om en blanding af begge disse forhold. Det forekommer umiddelbart, som om antallet af ornamenterede oldsager ikke blot er et resultat af forskningsintensiteten, men også afspejler et lokalt træk ved de østjyske boplads i modsætning til f.eks. de nordjyske, hvor der trods omfattende udgravninger stadig kun er fundet meget få ornamenterede genstande.

Denne artikel giver en oversigt over de nyfundne samt enkelte ældre – men upublicerede – ornamenterede Ertebølleoldsager af hjortetak, knogle, sten og rav. Den mønstrede keramik vil blive fremlagt i anden sammenhæng. Heraf følger, at denne artikel ikke gør krav på at være en komplet oversigt over det jyske materiale.

Genstande af hjortetak udsmykket med »kornneg«-motiv

Ved udgravning af udsmidslag ved Ertebøllebopladsen Eskelund nær østenden af Brabrand sø fandtes den mønstrede hjortetaksøkse, (fig. 1) (10). Øksen, der er af typen med skafthul ved rosenkransen, er lavet af en kastet tak, hvor de to nederste sprods er fjernet. Selv om ægpartiet er afbrudt, og en større, langsgående flis af siden mangler, er det dog tydeligt, at øksen har været længere, men det kan ikke afgøres, om den har haft skæv- eller retæg, eller om den eventuelt har været forsynet med skærpegrube, således som det menes at være tilfældet med en hjortetaksøkse fra Ølby Lyng på Sjælland (11). Det sidstnævnte er dog ikke sandsynligt, da økser med skærpegrube overhovedet ikke kendes fra sikre, daterede jyske Ertebøllefund.

Øksens overflade er omhyggeligt glatskrabet og bærer på den ene side – lige foran skafthullet – et stregornament, der er indridset med tynde, fine linier, der står tydeligt i takkens overflade.

Grundmotivet er stregbundter, som hver er dannet af én eller flere tynde, tætstillede og parallelløbende eller krydsende linier, der spredes vifteformet mod enderne, hvorved de kommer til at minde om kornneg. Hvert stregbundet er indridset på tværs af redskabets længde, og findes enten i en gruppe på 3 stk., der sammen danner et mønsterfelt, eller enkeltvis – og i så tilfælde krydsende hinanden, så der dannes et rudemønster. Da de enkelte stregbundter er indridset parallelt og tæt ved siden af hinanden, fremkommer et netmønster med spidsovale masker – en opfattelse, der allerede blev fremlagt af S. Müller i »Stenalderens Kunst« i 1918 (12).

På øksen ses 3 – måske 4 – sådanne felter, hvoraf to er velbevarede, mens de øvrige blot kan anes, da de er fortsat ud over den del af ægpartiet,

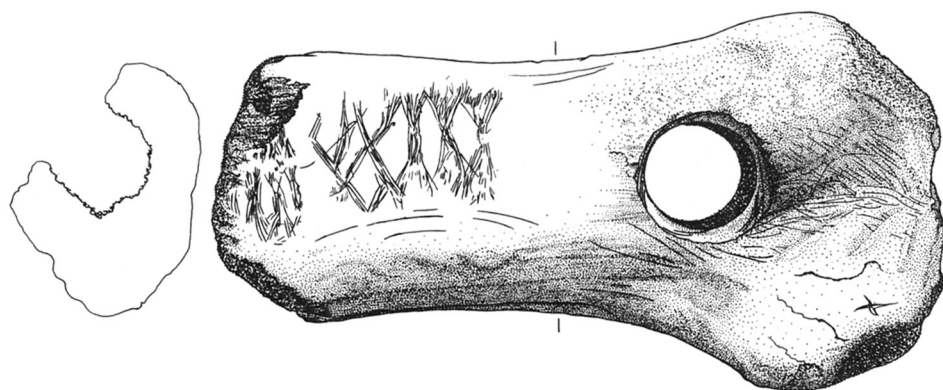

Fig. 1: Mønstret hjortetaksøkse, bopladsfund fra Ertebøllebopladsen Eskelund. 3:4. E. Morville del. Patterned deer antler axe, settlement find from the Ertebølle site Eskelund.

der er afbrudt. Der kan ikke påvises nogen fast komposition, men mønstrefelterne er i forlængelse af hinanden og følger alle øksens længderetning. Denne opbygning af ornamentikken, hvor netmaskerne (stregbunderne) står på tværs af øksens længderetning, mens kompositionen følger længderetningen, er meget karakteristisk for redskaber udsmykket med dette ornament.

Øksens længde er 12,7 cm, den største bredde 6,7 cm og tykkelsen 3,2 cm.

Øksen fremkom ved udgravning af et lag med flintredskaber fra Ertebøllekulturens Norslundfase, d.v.s. jævn gammel med Norslund lag 3-4, 4.400 f.Kr. i C-14 år (se Appendix) (13). Eskelund-øksen giver hermed en datering af dette motiv og mønstringsteknikken inden for den østjyske Ertebøllekultur.

På Eskelundbopladsen er der i årenes løb foretaget såvel systematiske som tilfældige udgravninger, hvorved der er fundet et stort antal hjortetaksøkser af den ældre Ertebølletype (Danske Oldsager I nr. 124). Det nøjagtige antal kan ikke angives, men skønnes at ligge omkring ca. 50 stk.

Da den her publicerede økse er den eneste, der både har en glatskrabet og mønstret overflade, fremgår, at det kun er en meget lille del af denne redskabsgruppe, der er blevet forarbejdet ud over det rent funktionelle.

Andre jyske fund med dette mønster: »Kornneg«-mønstret genfindes på flere andre jyske oldsager, der imidlertid alle er enkeltfund. Fra Horsenseggen kendes 4 redskaber: 3 hjortetaksøkser (retøkser) henholdsvis med skafthul boret midt på takken (14) og nær rosenkransen (2 stk.) (15 og 15a) samt en hjortetaksmejsel (16). På den førstnævnte af disse hjortetaksøkser, der har en glatskrabet overflade, findes på »oversiden« foran skafthullet en enkelt langsgående gruppe af 7 »kornneg«, der står vinkelret på øksens længde-

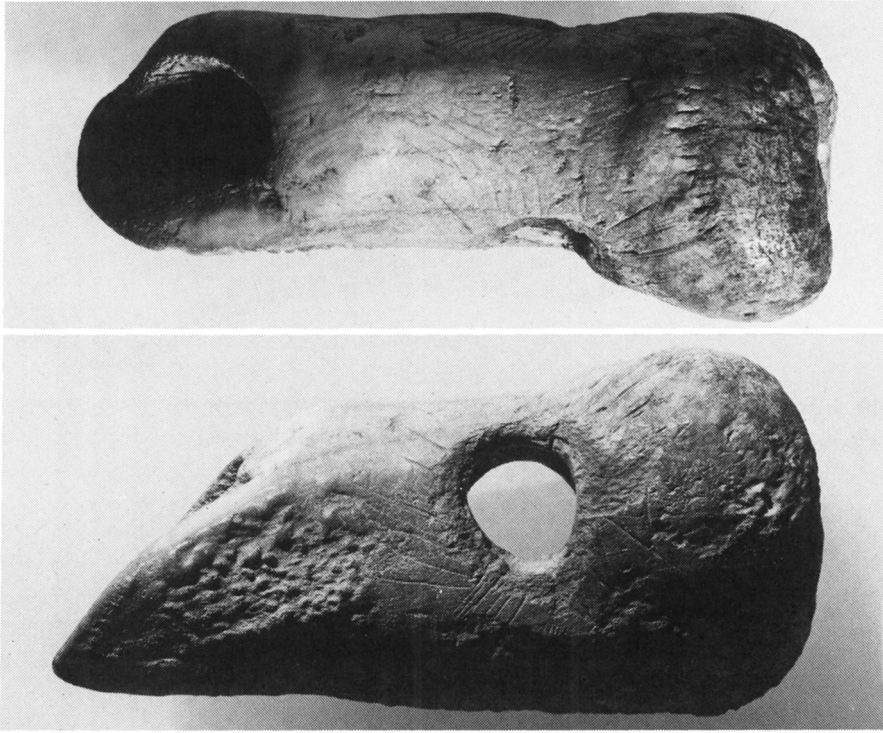
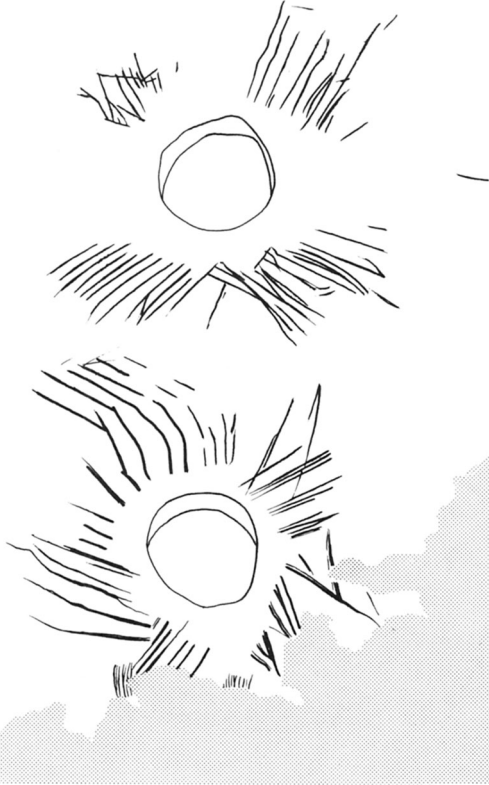

Fig. 2: Mønstreret hjortetaksøkse, opmudringsfund fra Horsens havn. Nederst ses mønstret udtegnet. Med grå raster er vist, hvilken del af øksens overflade der er »opløst«. 3:4.

Patterned deer antler axe, find dredged from Horsens harbour. The pattern is drawn at the bottom. Grey screening indicates which part of the surface of the axe was »dissolved«.

retning. De 7 »kornneg« består af to grupper på henholdsvis 4 korte og 3 lidt længere stregbundter, hvilket viser, at der er tale om to faser af indridsning. På den anden side, der er meget opløst, ses spor af muligvis 6 »kornneg« eller parallelle stregbundter. Hertil kommer 2 bundter af parallelle streger eller uregelmæssige »kornneg«. Alle motiver er udført i fin spinkel streg. Redskabet er fundet sammen med andre Ertebølleoldsager ved industriel skalgravning og kan ud fra sin form dateres til ældre Ertebøllekultur.

Den anden hjortetaksoxe, (fig. 2) er fundet ved opmudring i Horsens havn og inderste del af fjorden (15). Det er en stærkt opskærpet retøxe med skafthul ved rosenkransen, hvis overflade er delvis glatskrabet og mønstret med grupper af parallelt løbende linier skåret med en dyb og tydelig streg, samt to netmasker af »kornneg« udført med fine, tynde linier. Ornamentikken findes omkring skafthullets åbninger og på siden imellem disse, (fig. 2). Det største motiv er grupper (10-15 stk.) af parallelt løbende streger, der stråler ud fra skafthullet. På den ene side er liniegruppen buet og følger øksens længderetning, mens de øvrige linier er rette.

Ud for skafthullet ses spor af to bundter af fine, tynde, vifteformede streggrupper, der står vinkelret på øksens længderetning. Desværre er overfladen opløst omkring mønstret, således at det ikke kan afgøres, hvor mange stregbundter, der oprindeligt har været.

På denne økse ses altså en kombination af to »teknikker« henholdsvis fint indridsede, tynde streger, og grupper af dybere skåret, kraftigere linier.

Motivet med linier, der spredes ud fra skafthullet og dækker øksens nakkeparti kendes i en helt lignende udformning på hjortetaksoksen fra Kolind (9) og i beslægtet form på økserne fra Torpegård og Bogø nor (fig. 6 og 7).

Øksen, der er 14 cm lang, ved nakken 6,7 cm bred og 5,4 cm tyk, stammer fra den samme lokalitet som den ornamenterede harpun, (fig. 10). Fundomstændighederne giver ikke mulighed for en nøjere datering af øksen, men formen sammenholdt med de øvrige oldsager fra lokaliteten viser dog, at den tilhører »ældre Ertebølle«.

Endelig foreligger en lille, stærkt opskærpet retøxe fra Stensballe Sund (15a). Overfladen, der er delvis glatskrabet, bærer foran skafthullet en gruppe på 3 »kornneg«, der imidlertid er delvis ødelagt som følge af opskærping. Ud for skafthullet ses yderligere et område med 2 streggrupper, der løber sammen i en trekant. Øksens længde er 11,5 cm og bredden er 7 cm. Alle mønstre er i fin, tynd streg.

Mejslen, fig. 3. er lavet af en hjortetakssprods, hvis spids ved skrå overskæring er forarbejdet til en smal retæg. I den modsatte ende ses et skråtgående »skaft«-hul indboret fra to sider. Overfladen er glatskrabet,

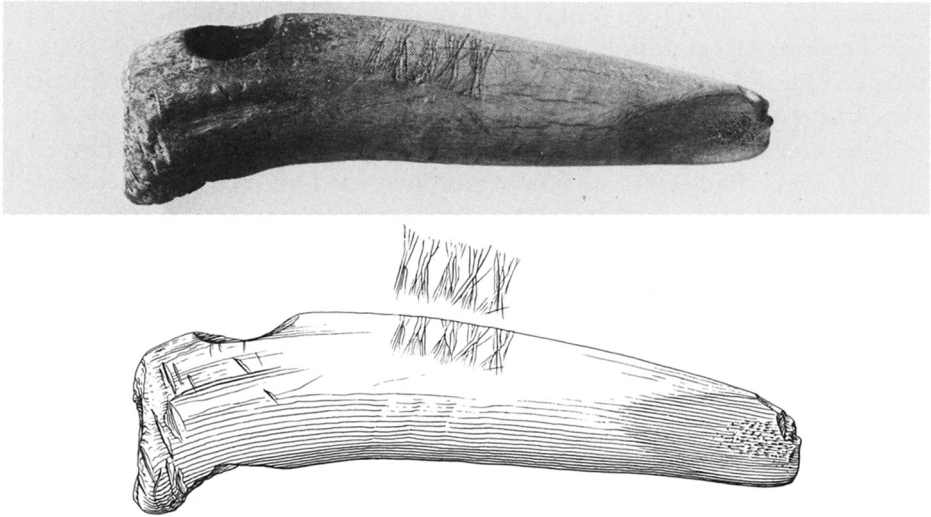

Fig. 3: Mønstret hjortetaksmejsel fra Stensballe Sund. Ornamentikken ses udtegnat. 3:4.
 Patterned deer antler chisel from Stensballe Sund. The ornamentation is illustrated.

og på oversiden, lige foran skafthullet ses en enkelt gruppe af netmasker dannet af 5 parallelle »kornneg« indridset med en tynd, fin streg. Også i dette tilfælde følger mønstret stykkets længderetning, mens de enkelte masker står vinkelret på denne.

Redskabet, der er 12 cm langt, 2,4 cm bredt og 2,6 cm tykt, er fundet ved opmudring i Stensballe sund på en lokalitet, hvor der i tidens løb er fremdraget mange Ertebølleoldsager. Mejselformen er meget karakteristisk for en kort periode af den jyske Ertebøllekultur svarende til Norslund lag 3-4 eller Dyrholmen 1 (17), d.v.s. omkring 4.400 f.Kr. i C-14 år.

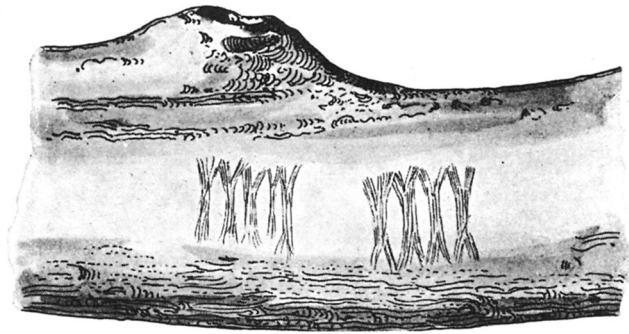
Den omtalte mejsel-type er ikke almindelig, men forekommer dog på de fleste bopladser fra den nævnte periode. Stensballe sund-mejslen er imidlertid den eneste, der er glatskrabet og mønstret og adskiller sig herved fra resten af denne fundgruppe.

Fra Kolindsund kendes også en mønstret hjortetaksøkse (retøkse) med skafthul ved rosenkransen (18). Overfladen er partielt glatskrabet. Ved skafthullet ses linier, der spredes ud over overfladen, som på øksen fra Horsens (fig. 2), og lige foran det findes en gruppe netmasker af 3 (måske 4) parallelle, delvis bortslidte »kornneg« indskåret med en tynd, fin streg. Også i dette tilfælde følger kompositionen længderetningen, mens de enkelte netmasker står vinkelret herpå. Stykket, der er et enkeltfund, kan ud fra sin form dateres til ældre Ertebøllekultur. L. 17 cm, br. 8,7 og t. 5 cm.

Endelig findes mønstret også på en hjortetaksøkse fra Fladbro (18a) og på en skævøkse fra Fannerupegnen (19). På Fannerup-øksen er der fjernet 2-3 sprodser, og på siden ses to grupper af netmasker, dannet af henholds-

Fig. 4: Udsnit af mønstret hjortetaksøkse fra Fannerupegnen. (Efter S. Müller: *Stenalderens Kunst* Bd. 1, 1918, s. 3, fig. 21). 3:4.

Section of patterned deer antler axe from the Fannerup region. (From S. Müller: *Stenalderens Kunst I*, 1918, p. 3, fig. 21).

vis 5 og 4 »kornneg« skåret med en fin, tynd streg. Også på denne økse følger de to felter på langs ad takken, mens de enkelte masker står vinkelret på denne, (fig. 4). Stykket, hvis fundforhold er usikre, kan ud fra formen dateres til ældre Ertebøllekultur (20).

Dette karakteristiske motiv kendes også fra et hjortetaksskaft fra Ellerbek i Kiel fjord, (fig. 5) (21). Skaftet, der er lavet på geviret af en ung kronhjort, er glatskrabet og har ved basis en lille gennemboring. Midt på den konkave side ses en langsgående gruppe af 6 tværstillede masker af fint indridsede tynde linier. På skaftets bredside ses et simpelt stregmønster af krydsende og parallelle linier indskåret med en bred, dyb streg.

Da skaftet er fremkommet ved opmudring, kan det kun dateres ud fra en formodet samtidighed med de øvrige fund, der tilhører Ertebøllekulturen. Samme datering støttes også af skaftets form, der netop er en karakteristisk type for denne kultur (22).

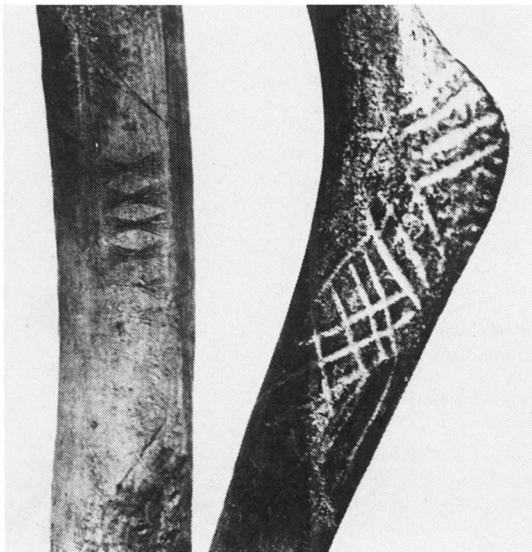

Fig. 5: Udsnit af mønstret skaft fra Undersøisk Ertebølleboplads ved Ellerbek i Kiel fjord. (Efter G. Schwantes: *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins*, 1939, s. 125, Abb. 131). 1:2.

Section of patterned shaft from submerged Ertebølle settlement near Ellerbek in Kiel fjord. (From G. Schwantes: *Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins*, 1939, p. 125, Abb. 131).

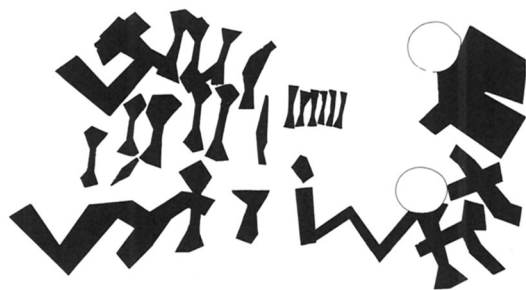
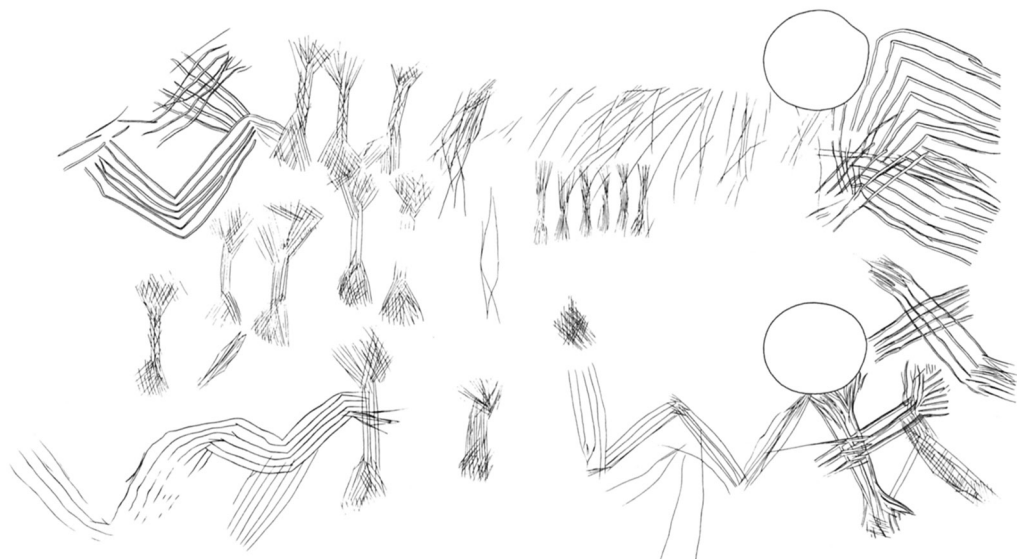

Fig. 6: Mønstrer hjortetaksøkse, enkeltfund, fra Torpegård, Vestfyn. 1:2. Orla Svendsen del. Øverst ses ornamentikken udtegnat, og derunder (t.v.) er kompositionsskemaet gengivet i 1:4. På siden, men især på nakkepartiet, kan der skelnes mellem indtil 3 forskellige faser i mønstringen (gengivet t.h., J. Kirkeby del).

Ornamented deer antler axe, stray find from Torpegård, west Funen, 1:2. Above, the ornamentation is drawn. Below left, the composition scheme is reproduced, 1:4. On the side, and particularly in the butt area, up to three different phases of the ornamentation can be distinguished (reproduced at right).

Fund med »kornneg«-motiv fra den fynske øgruppe: Fra Torpegård, (Tårupgård) på Vestfyn (23) og Bogø nor, Langeland, (24) kendes 2 mønstrede hjortetaksøkser, (fig. 6-7), der på flere punkter knytter sig til de jyske fund. De to økser er af samme type som økserne fra Fannerup og Kolindsund. Ornamentikken domineres på begge økser af »kornneg« udført i en fin, tynd streg, men der ses også kraftigere og dybere skårne grupper af parallelle linier, således som det også var tilfældet på øksen fig. 2, fra Horsens havn.

Indbyrdes er disse to økser også nært beslægtede. De er begge med skafthul ved rosenkransen og skæv- (Torpegård) eller tværæg (Bogø nor). Længden er henholdsvis 29 cm og 35 cm, og økserne er lavet på hjortetakker, hvor sporene efter de tre første sidegrene stadig ses som tydelige fremspring, se f.eks. fig. 7. Ægpartiet, der er tildannet umiddelbart efter mellemsprodsen, er velbevaret på Torpegård-øksen, mens Bogø-øksens er skadet i oldtiden.

Overfladen er helt glatpoleret og dækket med ornamentik. Motiverne er felter af netmasker, der løber i længderetningen; grupper af simple, tværgående, parallelle linier samt op til 4-9 parallelt løbende linier, der danner zig-zag- eller rhombe-figurer; de sidstnævnte ses kun omkring øksernes skafthul, nakke og det fremstående parti, hvor den bortsavede mellemsprods har siddet.

På øksen fra Torpegård ses 18 »kornneg«, hvoraf de 6 danner et enkelt langsløbende og afgrænset felt, mens de øvrige findes enkeltvis på øksens sider og nakke, (fig. 6). Såvel feltet som de enkeltstående »kornneg« på øksens sideflade mellem skafthul og ægparti er indridset vinkelret på længderetningen. Disse motiver er indskåret med en fin, tynd streg. I modsætning til kornnegene i det enlige felt (og kornnegene på alle de øvrige jysk/fynske stykker), er de enkeltstående kornneg på Torpegårdøksen ca. 2-2,5 gange længere, samtidig er de i flere tilfælde med krydsskrævering – en variation, der heller ikke ses på andre genstande med dette motiv.

Bag skafthullet ses 3 (evt. 4) kornneg indskåret med en dyb, kraftig streg, (fig. 6). Disse motiver krydser hinanden, som det også var tilfældet på øksen fra Eskelund, (fig. 1).

På Torpegårdøksens nakkeparti kan der skelnes mellem indtil 3 forskellige indridsningsfaser, (fig. 6).

Denne økse bærer yderligere bølge- og zigzagbånd af 4-9 parallelløbende linier, der både forekommer indridset i en fin og i en dyb streg. Disse liniegrupper ses omkring nakke og skafthul samt ud for den afsavede mellemsprods.

Analysen af øksens mønstring viser, at den »fine teknik« er senere end »den kraftige teknik«.

Øksen fra Bogø nor, (fig. 7), er ligeledes dækket med mønstring, udført

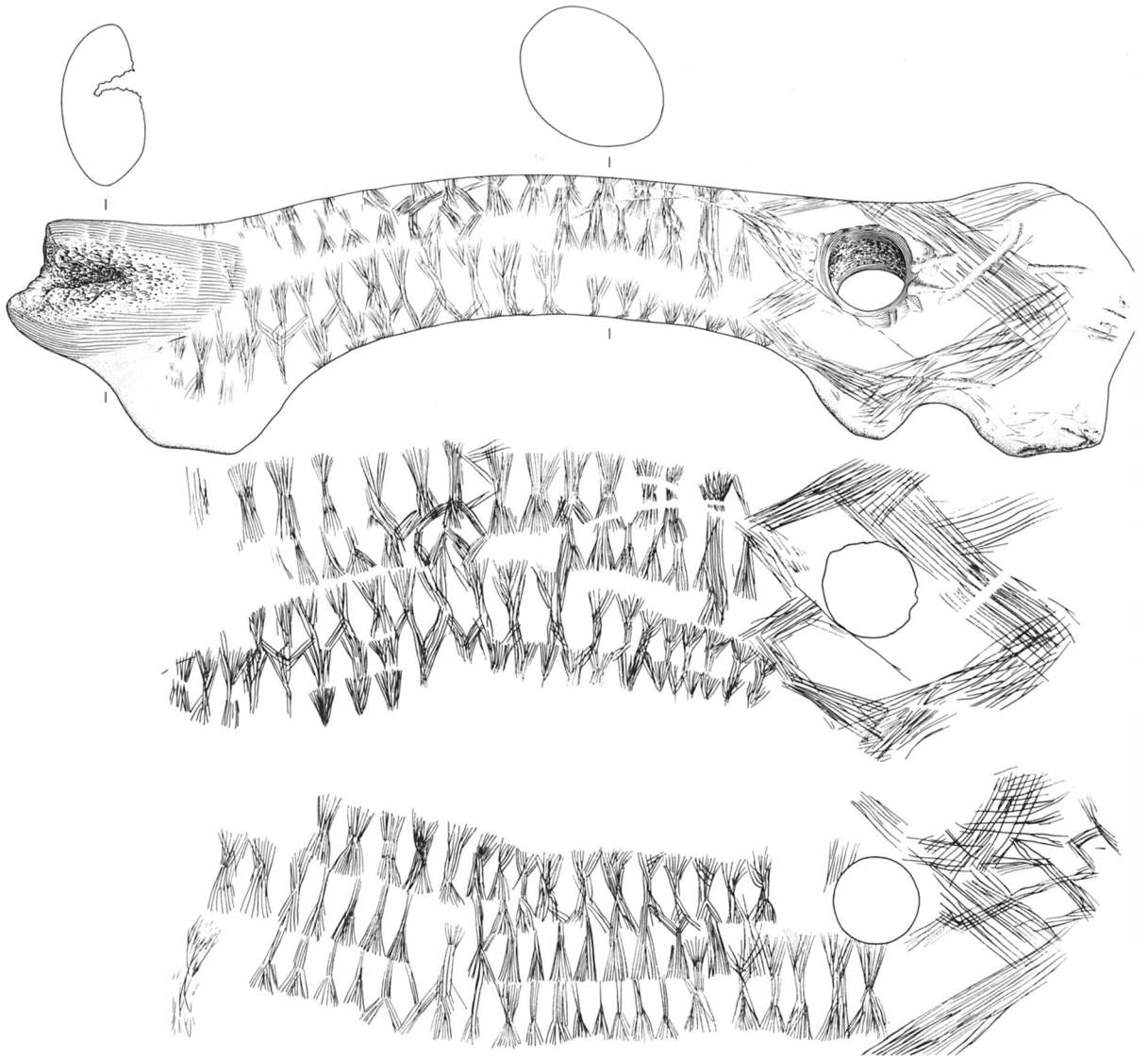
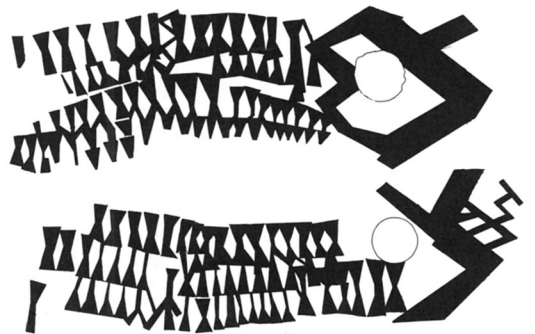
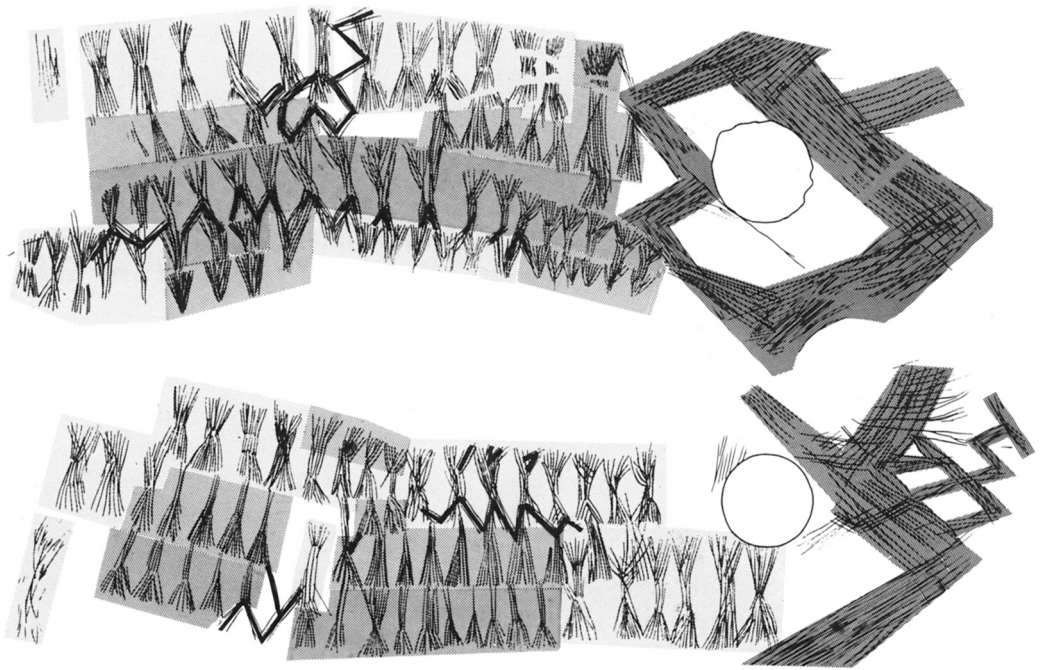

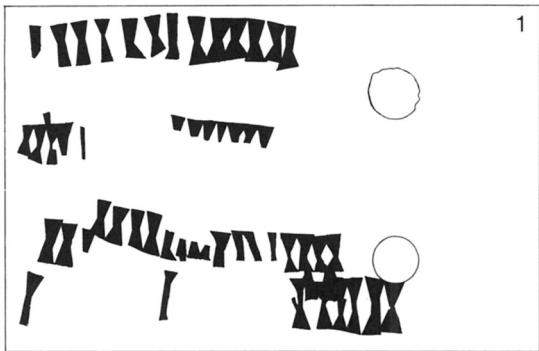
Fig. 7: Mønstret hjortetaksøkse, enkeltfund, fra Bogø nor, Langeland. 1:2. Orla Svendsen del. Øverst ses ornamentikken udtegnet, og t.h. er kompositionsskemaet gengivet i 1:4. På s. 17 ses øverst de forskellige faser i mønstringen markeret med gråtoner. Nederst ses sekvensen udtegnet etapevis (J. Kirkeby del).

Ornamented deer antler axe, stray find from Bogø vig, Langeland. 1:2. Above, the ornamentation is shown. At right, the composition scheme is reproduced, 1:4. On page 17, above, the various phases of the ornamentation are indicated in shades of grey. Below, the sequence is shown in stages.

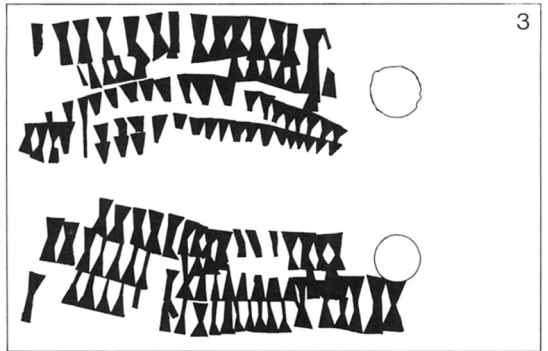

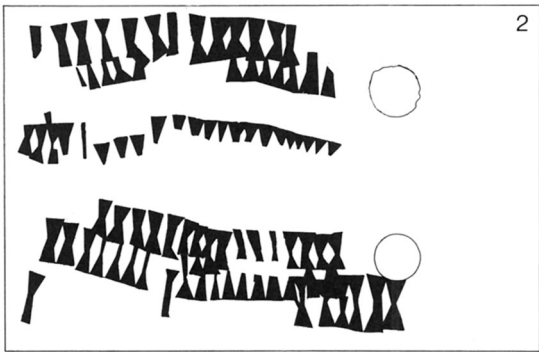
1. optegning
 2. optegning
 3. optegning
 4. optegning
 Forbindelseslinier

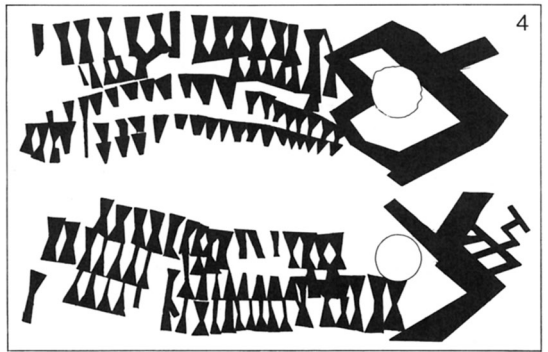
1

3

2

4

med fine, tynde indridsede streger og lidt kraftigere, dybere linier. Omkring skafthullet og på nakken ses på over- og undersiden bånd af tætstilte, parallelle linier, der danner brede zigzagbånd og mindre rhombefigurer. Partiet mellem skafthul og æg, der er lidt skadet, er helt dækket af lange rækker af fint indridsede stregbundter, der danner et regelmæssigt fladedækkende netmønster. Her kan iagttages, at felterne omfatter et vekslende antal stregbundter, fra 1-10. En analyse af ornamentikken viser, at den er indridset i flere omgange og sammensat af felter med varierende antal »kornneg« – hyppigst med 5 stk. Som det fremgår af fig. 7, kan der udskilles mindst 4-5 faser af mønstring, der delvis lapper ind over hinanden. I flere tilfælde er de enkelte felter forbundet ved skrå linier eller zigzagbånd. Adskillige stregbundter på Bogø-øksen viser en variation, da de kun er vifteformede i den ene ende.

Da både øksen fra Torpegård og Bogø nor er enkeltfund, kan de kun dateres ud fra form og ornamentik, der henfører dem til ældre Ertebøllekultur.

Af det foregående fremgår, at »kornneg«-motivet kendes fra 10 jyskfynske fund, hvortil kommer et stykke fra Kiel. Hyppigst findes mønstret på hjortetaksøkser; kun i to tilfælde, henholdsvis mejslen fra Stensballe Sund og Ellerbekskaftet, ses det på andre oldsagstyper. For alle hjortetaksøkser gælder, at de er på »kastede takker«, og med glatskrabet overflade; hyppigst er hele overfladen glattet (6 stk.), mens tre kun er delvis polerede. Også den mønstrede mejsel, fig. 3, og skaftet fra Ellerbek, fig. 5, er glatskrabede. Ornamentikken findes i de fleste tilfælde på siden mellem skafthul og ægpartiet, men kan også være ud for skafthullet.

Mønstringen er altid lavet i en fin, tynd indridset streg, der ikke er skåret særligt dybt i takken, men som dog står klart i overfladen.

Motivet er stregbundter, »kornneg«, dannet af parallelle linier, der spredes vifteformet mod enderne.

I ét tilfælde afsluttes stregbundet kun med vifteform i den ene ende, og der ses også et eksempel på, at stregbundet er afsluttet med fin krydsskravering. De enkelte stregbundter er i de fleste tilfælde parallelle, men kan også nogle gange krydse hinanden, hvorved der dannes et rude- eller rhombemønster, se f.eks. fig. 1.

De enkelte stregbundters længde er ret konstant omkr. 1-2 cm; kun på økserne fra Torpegård og Bogø kan ses større stregbundter, hvis længde er 3-4 cm. På begge økser har de »store kornneg« været enkeltstående, se fig. 6 og 7.

Stregbundterne optræder sjældent alene; hyppigst findes de i grupper på 4-5 stk. i hver, der tilsammen danner et mønsterfelt. På det enkelte redskab findes som regel kun ét mønsterfelt, men i nogle tilfælde ses dog også oldsager med 2, 3, 4 eller flere felter. Således som stregbundterne indgår i det enkelte mønsterfelt, dannes et simpelt netmønster bestående

af en enkelt række »masker«. På samtlige stykker er motivet altid indskåret vinkelret på stykkets længderetning, mens kompositionen følger genstandens længderetning. I ét tilfælde er der så mange mønsterfelter på det samme redskab, at ornamentikken dækker hele overfladen (fig. 7).

Måske har fremgangsmåden i stenalderen været den, at mønsterfelterne blev indridset successivt over en længere periode. Hvis det er tilfældet, kan det vekslende antal felter afspejle, hvor lang tid genstanden var i brug.

Måske startede alle redskaberne med et enkelt kornneg eller mønsterfelt, hvortil der så efterhånden blev føjet flere og flere, afhængigt af redskabets brugstid. På øksen fra Bogø Nor, der er den mest mønstrede, viser flere tilfælde af overlappning mellem mønsterfelterne, at mønstringens omfang er et resultat af den tid, genstanden var i anvendelse.

Med hensyn til det enkelte mønsterfelt kan det i flere tilfælde iagttages, hvorledes stregbundterne (»kornnegene«) mere eller mindre dækker ind over hinanden, og derfor også kunne tænkes at repræsentere en successiv indridsning. Det kan imidlertid ikke afgøres, om der i sådanne tilfælde blot er tale om en kort eller langvarig tidsforskel.

»Kornneg«-motivet, der må betragtes som en variant af netmønstret, er hyppigt det eneste ornament på redskaberne. På økserne fra Kolindsund, Horsens havn, Torpegård og Bogø nor optræder det dog sammen med kraftigere indskårne parallelle linier, der findes omkring skafthullet og på nakkepartiet. Enkelte økser viser også kombination af »kornneg« og simple, parallelle stregbundter (se fig. 28).

Til trods for den geografiske afstand danner de fire ovennævnte økser en interessant gruppe, da de kombinerer to slags teknikker, henholdsvis fine, tynde linier og dybere, kraftigere streger og viser en beslægtet komposition. De to teknikker er ikke sammenblandede, men findes på de samme bestemte steder på økserne. Den 'dybe' teknik ses på nakkepartiet, omkring skafthullet, og ved afsavede sprodsler, mens den 'fine' teknik benyttes på sidefladerne mellem skafthul og æg.

Motivet kan ud fra Eskelundøksen (fig. 1) dateres til ældre Ertebøllekultur – et resultat, der underbygges af flere af de øvrige stykker. I intet tilfælde er der eksempler på, at oldsager mønstret med dette karakteristiske motiv skulle være yngre end Eskelund-øksens datering, mens det er mere usikkert, hvor langt tilbage i tiden ornamentet har været anvendt. Som helhed tyder de foreliggende fund dog på en ret kortvarig anvendelse omkring ca. 4.400 f.Kr. i C-14 år.

Motivet er som nævnt gengivet af S. Müller i 1918, men findes ikke hos J.G.D. Clark i hans oversigt over mesolitiske mønstermotiver fra 1936 (25). Nu viser de nye fund, at der er tale om et fast udformet motiv, som forekommer over et stort område og er med til at karakterisere den ældre Ertebøllekultur.

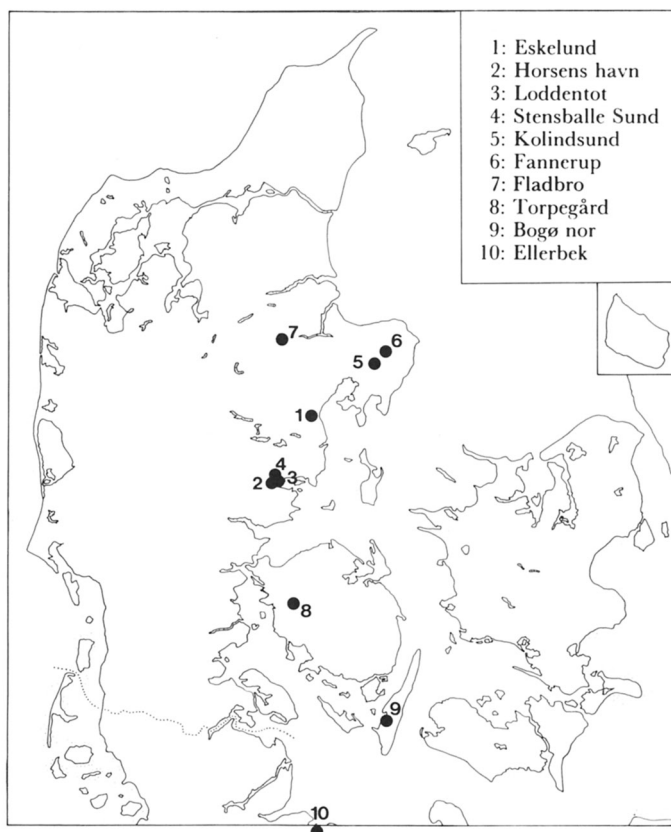

Fig. 8: Udbredelsen i Vestdanmark af redskaber, mønstret med kornnegmotivet. Hver prik svarer til et fund med undtagelse af nr. 4, Stensballe Sund, der repræsenterer 2 fund.

The distribution in west Denmark of implements ornamented with the sheaf of grain motif. Each dot represents one find, with the exception of no. 4, Stensballe Sund, which represents two finds.

Udbredelse: »Kornneg«-motivet kendes kun inden for Ertebøllekulturen, og er et særdeles karakteristisk mønster med en vestdansk udbredelse.

Som det fremgår af fig. 8, findes motivet inden for det jysk-fynske område. Øst for Storebælt, hvor tilsvarende, jævn gamle hjortetaksøksker, f.eks. fra Værebø (26) og Ølby Lyng (27) også kendes i smukt mønstret udførelse, er de ornamenteret med helt andre mønstre. De sjællandske stykker er udsmykket med geometriske motiver, skakbrædtmønstre, trekantfigurer, skraverede bånd og trekantrækker.

Da fundstoffet endnu er fåtalligt, skal man nok være forsigtig med at lægge for stor vægt på »kornneg«-motivets udbredelse. Der er dog grund til at bemærke, at motivets udbredelse er sammenfaldende med den regionale deling mellem den vest- og østdanske Ertebøllekultur, der er påvist i forbindelse med flere andre genstandstyper (28).

At dette udbredelsesområde ikke blot karakteriseres af forekomsten af »kornneg«-motivet, men også af andre motiver, viser økserne fra henholdsvis Kolindsund, Horsens, Torpegård og Bogø nor.

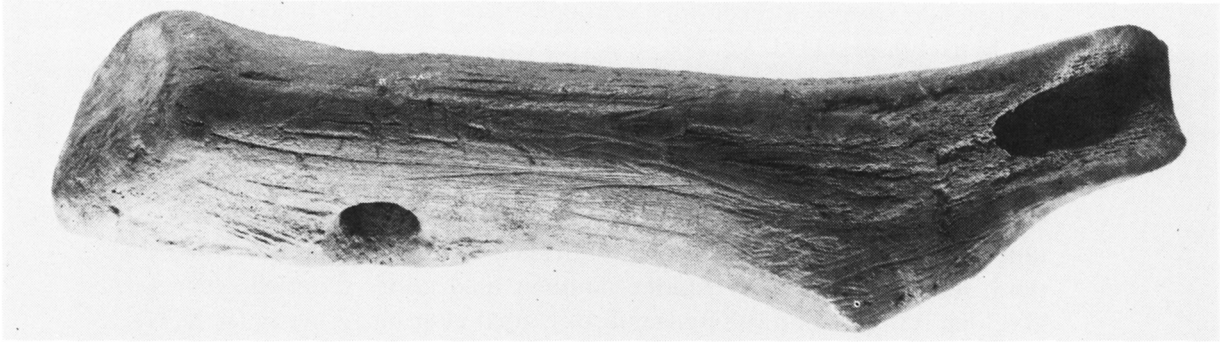

Fig. 9: Mønstret hjørtetaksøkse, systematisk bopladsfund, fra undersøisk Ertebølleboplads i Tybrind vig, Vestfyn. Nederst ses ornamentikken udtegnet. 1:2.

Patterned deer antler axe, systematically engraved settlement find from the submerged Ertebølle site in Tybrind Vig, west Funen. The ornamentation is drawn at the bottom.

Disse iagttagelser betyder måske, at forskellen mellem den vest- og østdanske Ertebøllekultur ikke udelukkende har været begrænset til den materielle kultur, men også omfattet symbol- og identitetsverdenen.

Andre mønstrede Ertebølleredskeer

»Kornneg«-mønstret er næsten altid indridset med en tynd, fin streg. Denne karakteristiske teknik er også anvendt til andre motiver inden for Ertebøllekulturen.

På en nyfunden hjørtetaksøkse (skævvøkse) fra den undersøiske Ertebølleboplads i Tybrind vig, fig. 9 (29) ses samme fine mønstringsteknik. Da Tybrind-øksen stammer fra et systematisk udgravet kulturlag, kulstof-14 dateret til 3.900 f.Kr. (konv. C-14 år) (30), har den betydning ved at give en helt præcis datering – dels af denne karakteristiske redskabsform, dels af mønstringsteknikken med de fine, tynde linier. Tybrindøksen er på en kastet tak, hvor rosenkransen og de to nederste sidegrene omhyggeligt er fjernet. Æggen er ligesom på de øvrige stykker dannet lige foran frem-springet efter den afsavede mellemsprods, fig. 9. Overfladen er glatskrabet på den ene bredside, hvor der omtrent midt mellem skafthul og æg ses to grupper af henholdsvis 8 og 4 fint indridsede tynde, parallelle streger, der står vinkelret på øksens længdeakse. De to streggrupper følger derimod øksens længderetning. Tybrindøksens stregmønstring er mere »løs« og danner ikke »kornneg«, men knytter sig ved sin komposition og teknik nær til dette mønster. I den forbindelse kan nævnes, at grupper af »løse«,

tværgående streger forekommer sammen med »kornneg«-motivet på andre hjortetaksøkser, cf. fig. 28.

Længden er 29 cm, bredden ved skafthullet er 5,5 cm og tykkelsen 5,4 cm.

Fra lokaliteten »Loddentot« ved Horsens er der ved industriel skalgravning fremdraget en hjortetaksøkse med skafthul ved rosenkransen og skævæg (31). Den polerede overflade er mønstret med en ligesidet trekant udfyldt med parallelle tværlinier, indridset i takkens overflade med en tynd, fin streg. Øksen er fundet sammen med andre Ertebølleoldsager, bl.a. den tidligere omtalte hjortetaksøkse med »kornneg«-motiv (note 14), men kan på grund af fundomstændighederne kun dateres til ældre Ertebølle.

Også den ornamenterede rådyrharpun fra Horsens havn, (fig. 10) (32), er mønstret i en fin, tynd streg. Harpuner af denne type forekommer – uden dog at være almindelige – jævnt spredt inden for hele Ertebøllekulturens udbredelsesområde (33), men af den samlede fundgruppe er det kun stykket fra Horsens, der er ornamenteret.

Harpunens overflade er glatskrabet og fra basis til midtpå dækket med et netmønster udført i en fin, tynd stregteknik.

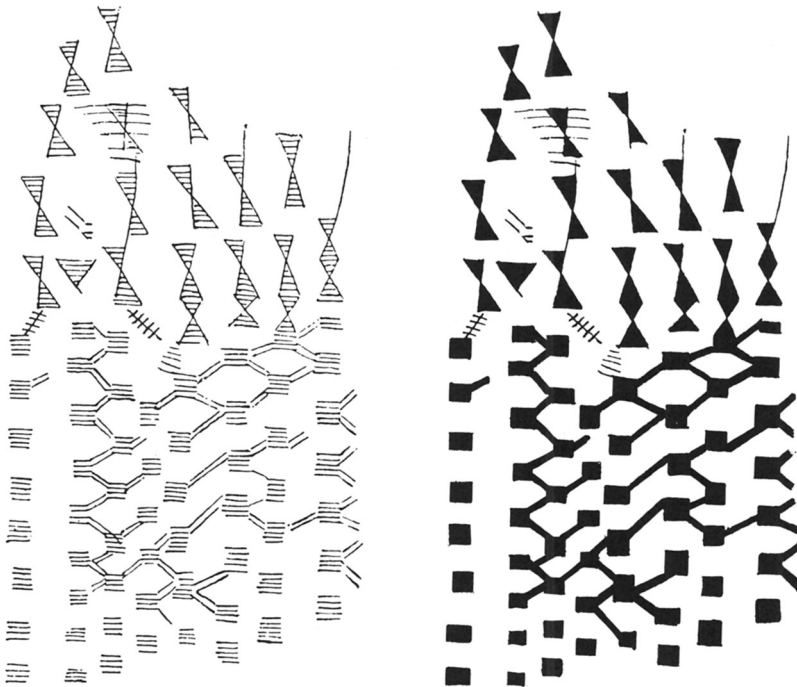

Fig. 10: Ornament fra rådyrtakharpun, fundet på undersøisk Ertebølleboplads i Horsens fjord. Th. ses mønstret udtegn. 3:4.

Ornament from roe deer antler harpoon found at the submerged Ertebølle site in Horsens fjord. The pattern scheme is drawn at the right.

Nærmest basis er harpunen mønstret med et fladedækkende net, hvis aflange, sekskantede masker løber på tværs af længderetningen. Netmønstret er dannet af grupper af 4-5 korte tværstreger, der er indbyrdes forbundet af skråtgående dobbeltstreger. Ligesom ved »kornneg«-motivet ses også her et mønster, hvis komposition følger længderetningen, mens mønstrets enkelte elementer står på tværs af denne.

Mod harpunens spids skifter netmønstret med et nyt ornament bestående af rækker af ligebenede trekanter udfyldt med 3-4 tværstreger. Trekantfigurerne følger efter hinanden i rækker med fælles sidelinie, og er indridset med topvinklerne mod hinanden og på langs ad harpunen. I harpunens mønstring indgår endelig også to skråtgående linier med korte tværstreger.

Harpunen er fremkommet ved opmudring i Horsens havn på samme boplads som den mønstrede hjortetaksøkse (fig. 2).

I forbindelse med omtalen af mønstrede redskaber, dekoreret med fine, tynde stregornamenter, skal en økse fra Lerkenfeldt å i Vesthimmerland nævnes (34). Hjortetaksøksen er stærkt opskærpet, og er en skævøkse med skafthul nær rosenkransen. Overfladen er partielt glatskrabet, og såvel rosenkrans som sidegrene er omhyggeligt fjernet, og »sårene« glattet og poleret. På det glatskrabede parti tæt ved skafthullet ses et enkelt indridset mønster, der er skåret med en fin, tynd streg, som står klart, men ikke særlig dybt i takkens overflade. Motivet er en ligesidet trekant, udfyldt med skråskravering.

Da hjortetaksøksen har været længere, og det glatskrabede parti tydeligt er fortsat, har der oprindeligt sikkert været flere mønstre, men disse er forlængst fjernet ved opskærpingen. Øksen er fremkommet ved oprensning af Lerkenfeldt å ud for en stor Ertebølleboplads på den nordøstlige pynt af »holmen« NV for Gedsted. Her fandtes et større antal oldsager, bl.a. hjortetaksøkser af ældre type, slagstokke etc., udkastet fra bopladsen i de tilgrænsende, marine aflejringer. Da der kun er fundet Ertebølleoldsager på stedet, kan den mønstrede hjortetaksøkse – med behørig hensyntagen til fundforholdene og de andre genstande – dateres til ældre Ertebøllekultur.

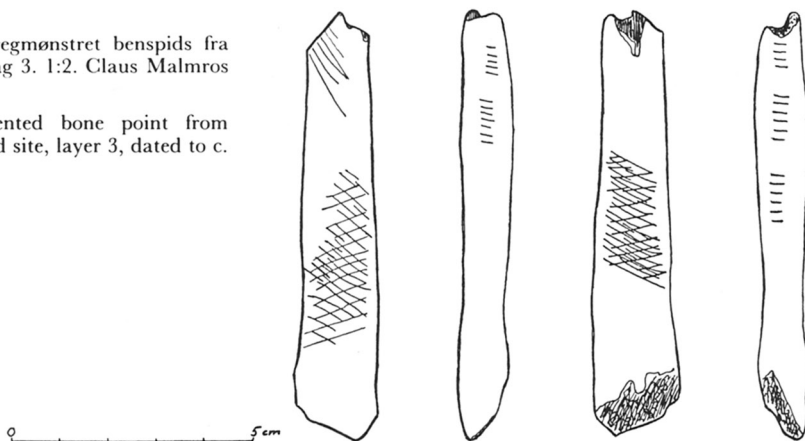
Blandt de stregmønstrede Ertebøllerredskaber skal benspiden fra Norslund lag 3 også nævnes (8). På bredsiderne er den forsynet med simpel krydsskravering og på kanterne med langsløbende grupper af korte tværstreger – alt indridset i en fin, tynd streg (fig. 11).

Stykket, der er et bopladsfund, daterer såvel motiver som teknik til tiden omkring 4.400 f.Kr. i C-14 år (se Appendiks).

Disse eksempler viser, at geometrisk mønstring udført med en fin, tynd indridset streg, er et almindeligt forekommende og karakteristisk træk inden for Ertebøllekulturen, hvor denne teknik med sikkerhed kan dateres til perioden omkring 4.400 f.Kr. i C-14 år. Denne teknik kan dog også

Fig. 11: Stregmønstret benspids fra Norslund, lag 3. 1:2. Claus Malmros del.

Line-ornamented bone point from the Norslund site, layer 3, dated to c. 4400 B.C.

kombineres med en mere kraftig, dybt indskåret streg, således som hjortetaksøkserne fra Horsens havn og Torpegård viser. Motiverne er »kornneg«, rhomber, ligesidede trekkanter med tværstreger og krydsskraving, simple streggrupper, krydsskraving, zig-zaglinier samt netmønster.

Den fine, spinkle indridsning har bevirket, at nogle af de omtalte redskaber tidligere er blevet dateret til perioden mellem Maglemose- og Ertebøllekulturen, f.eks. øksen fra Torpegård (35) og harpunen fra Horsens havn (36). På vort nuværende grundlag må disse dateringer imidlertid forkastes.

Endelig skal også nævnes en hjortetaksøkse fra Hevringholm på Norddjursland. Stykket er af den ældre type, og ægpartiet er afbrudt. Overfladen er glatskrabet, og på nakken bag skafthullet ses en simpel krydsskraving af kraftige streger. Ud for skafthullet ses 5 dobbelte, tværgående punktrækker, dannet ved indpresning af et spidst flintstykke i takkens overflade, den såkaldte »ornamentation pointillé«-teknik (37). Foran skafthullet ses yderligere en skråtgående dobbelt linierække af tætstillede indstukne trekkanter. Stykket, der er et enkeltfund, kan ikke dateres nærmere, men såvel formen som fundforholdene (fremdraget af marine aflejringer) tyder på ældre Ertebøllekultur.

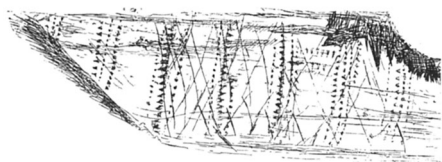
Tværgående eller skråtgående dobbelte punktrækker udført i denne teknik kendes også fra hjortetaksøkserne fra Brabrand (2) samt fra en løsfunden økse fra Gudsø vig og Kolding fjord, (fig. 12) (37a).

På denne økse findes punktornamentikken sammen med simpel stregmønstring – både udført i en fin og i en kraftigere linie.

Hjortetaksskafter

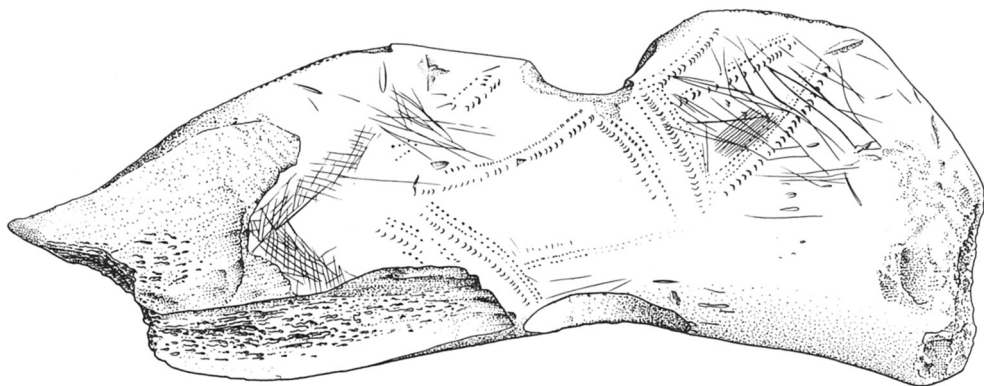
Gruppen af hjortetaksskafter (som Danske Oldsager I nr. 145) er også blevet forøget med flere nye mønstrede stykker, der skal omtales i det følgende:

Fig. 12: Øverst ses et udsnit af hjortetaksøkse fra Ertebøllebopladsen Brabrand (fra Aarbøger 1906). Øksen er mønstret med tværgående punktrækker. Disse er senere dækket af fin, indridset krydsskravering. 3:4. Nederst en hjortetaksøkse fra Ertebøllefundet i Kolding fjord. Øksen er bl.a. mønstret med skråtgående punktrækker. Disse er dækket af senere indridsede stregbundter – først i fin, tynd teknik – sidst i en dybere, kraftig streg. 3:4.

At the top is a deer antler axe from the Ertebølle site, Brabrand. The axe is patterned with transverse rows of dots; »ornament pointillé«. These dotted rows were later covered by finely-incised crosshatching.

At the bottom is a deer antler axe from the Ertebølle find in Kolding fjord. The axe was partially patterned with diagonal rows of dots, »ornament pointillé«. The dotted rows were later covered by incised line bundles – first engraved in a fine thin technique and later in a deeper, bolder stroke.

Ved udgravning af en undersøisk Ertebølleboplads nær Haldrup strand i Horsens fjord (38) fremkom skaftet fig. 13. Det er lavet af en spinkel tak, hvis overflade er glatpoleret, således at den oprindelige overflade er fuldstændig fjernet. Skaftet er velbevaret, men mangler den spidse del, der er brækket af i oldtiden. Den anden ende (hvor rosenkransen har været) er regelmæssigt rundet, og 6 cm oppe på skaftet ses et skråtgående hul; hertil kommer en lille gennemboring, ca. $\frac{1}{2}$ cm fra den tungeformede afslutning. Tværsnittet er rundt midtpå, men bliver gradvis halvcirkulært mod den rundede afslutning, hvilket skyldes en skråtgående anlægsflade på skaftets ene side.

På skaftet er der to mønstrede områder, adskilt af et blankt stykke. Det største mønsterfelt, der er 12 cm langt, ses lige oven for hullet, mens et mindre ornament findes ca. 5 cm længere oppe på takken (fig. 13). Det store ornament dækker ca. $\frac{4}{5}$ af skaftets omkreds; kun ved anlægsfladen er der et »bart« stykke.

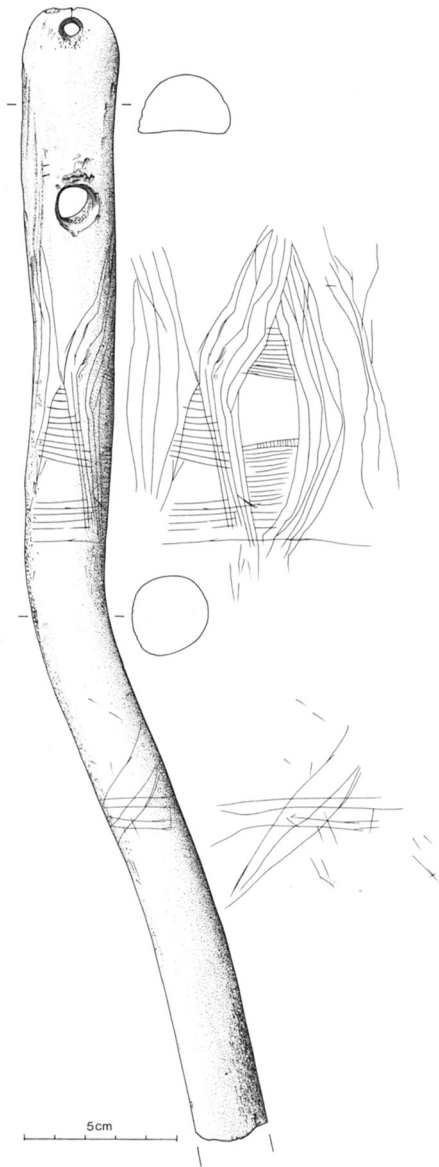

Fig. 13

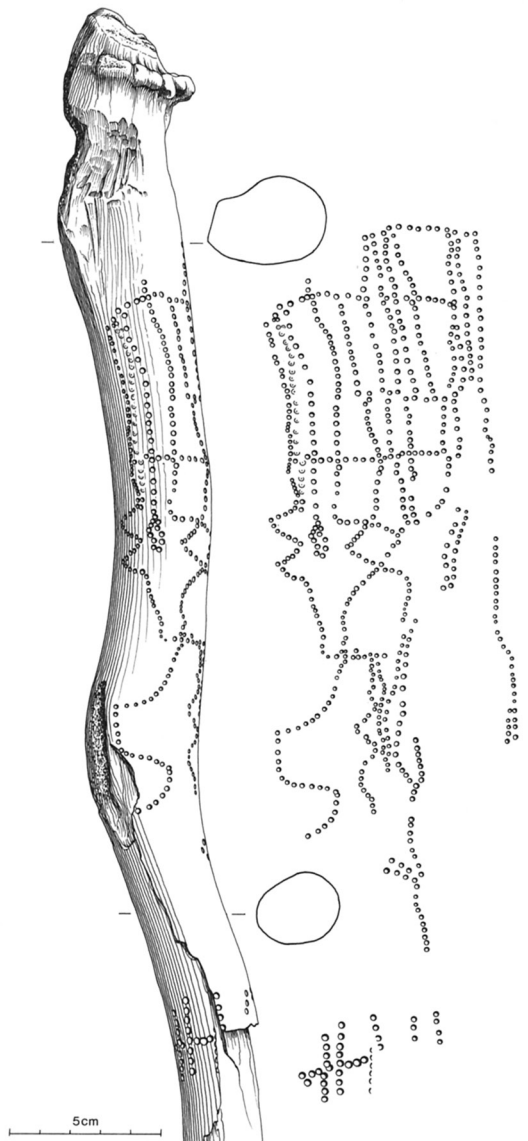
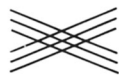
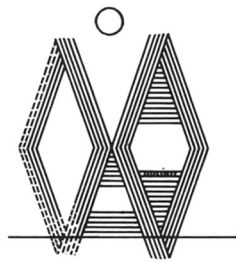

Fig. 14

Mønstrene består af tynde, svagt indridsede linier, og helhedspræget er løst og uregelmæssigt. Motivet i det største felt udgøres af to spids-ovale eller rhombiske figurer, omskrevet af 4-6 sæt parallelle linier. Ovalerne findes på hver side af skaftet og løber tangentialt sammen ud for hullet. Den ene oval er fuldført, mens den anden er delvis mislykket. I den fuldførte oval er spidserne udfyldt med fine, tætlobende parallelle tværstreger; midt i ovalen er de tværstregede felter adskilt af et »bart« stykke; i et tilfælde ses yderligere en udfyldning af fine tværstreger mellem to af disse linier (fig. 13). Tilsvarende er det kileformede område mellem de to ovaler også udfyldt med to tværstregede felter, adskilt af et uornamenteret felt. Mønstrer afsluttes af en enkelt omløbende linie.

Længere oppe på skaftet ses et simpelt mønster, dannet af to grupper af henholdsvis 3 og 4 parallelle linier, der krydser hinanden. Selvom de to mønsterfelter findes forskellige steder på skaftet, er der så stor lighed mellem dem m.h.t. teknik og udførelse, at de må antages at være samtidige, d.v.s. at ornamenterne udgør én samlet udsmykning af skaftet.

Den håndværksmæssige udførelse af mønstrer er løs og ikke konsekvent udført, men afspejler imidlertid en fast komposition, der følger skaftets længde; de to ovale figurer er således anbragt symmetrisk på hver sin side af skaftet, så det store hul findes i det blanke trekantfelt mellem de to ovaler. Samtidig er mønstrer anbragt således, at den del af skaftets omkreds, der ikke er ornamenteret, vender mod anlægsfladen.

Skaftet, der er fundet på en boplads, der kun repræsenterer én fase af Ertebøllekulturen, er kulstof-14 dateret til 3.680 ± 110 f.Kr., (39), hvilket giver en kronologisk placering af denne variant af hjortetaksskafterne samt mønster – og mønsterteknik.

Til gruppen af mønstrede skafter skal også henregnes et skaft fundet ved Hjarnø (fig. 14) (40). Det er et slankt skaft af en kastet kronhjortetak, hvis overflade er glatskrabet, og hvor to sidegrene er fjernet. Den nedre halvdel af skaftet er velbevaret, mens overfladen er afsprængt i flager på resten. Ved basis er en del af rosenkransen fjernet på grund af en skrå anlægsflade på gevirets konkave side, og lige over rosenkransen ses en omløbende kær, udarbejdet i takkens overflade. Hjarnø-skaftet er af samme variant som det smukt mønstrede stykke fra Silkeborg sø (41), og skaftet fra Horsø (7).

Fig. 13: Ornamenteret hjortetaksskaft fra undersøisk Ertebølleboplads ved Haldrup strand, Horsens fjord. 2:5. Nederst ses mønsterskemaet udteget.

Ornamented deer antler shaft from submerged Ertebølle settlement by Haldrup beach, Horsens fjord. The pattern scheme is drawn at the bottom.

Fig. 14: Mønstrer hjortetaksskaft, enkeltfund, fra sydøstspidsen af Hjarnø, Horsens fjord. 2:5. Nederst ses mønsterskemaet udteget.

Patterned deer antler shaft, stray find, from the south-east tip of Hjarnø, Horsens fjord. The pattern scheme is drawn at the bottom.

På den glatskrabede overflade ses to mønsterfelter, adskilt af et kort, blankt stykke, henholdsvis et stort felt lige oven for basis og et mindre længere oppe på skaftet. Begge mønstre består af rækker af små, indborede gruber, der dækker ca. 4/5 af omkredsen.

Et nærmere studium af de borede gruber viser, hvorledes borspidsen i nogle tilfælde gradvis er blevet slidt under brugen, hvilket kan aflæses i hullernes aftagende dybde. I hovedparten af de borede gruber findes en sortbrun, fast masse – muligvis tjære eller harpiks.

Nærmest basis består ornamentet af 13 parallelløbende bånd, der krydses af 4 tværgående rækker. To af disse danner mønstrets afslutning ved rosenkransen. Længere oppe på skaftet opløses det parallelle linieførløb, og linierne danner zig-zag eller bugtede løb og krydser hinanden, hvorved dele af mønstret giver indtryk af figurer, uden at disse dog skal forsøges tolket nærmere.

Den lille mønstergruppe består af 5 korte, parallelle linier, der overskæres af en tværgående linie. Et mindre stykke af dette ornament er afspærngt, men skønmæssigt har ornamentet sikkert ikke været meget større end det bevarede parti.

Selvom de to mønsterfelter findes adskilt af et blankt stykke, er de dog så beslægtede, at de må formodes at være nogenlunde samtidige.

Kompositionen følger skaftets længderetning og er placeret således, at den del af omkredsen, der ikke er mønstret, vender mod anlægsfladen. Forestiller man sig skaftet ført i hånden og med den skrå anlægsflade nedefter, har hele mønstret været synligt. Kompositionen på dette skaft svarer altså til Haldrup-skaftets.

Såvel mønstrets forløb som et nøjere studium af sliddet på borspidsen viser, at ornamentet formodentlig er lavet i flere etaper, men det er ikke muligt – ud over enkelte steder – at opløse mønstret i dets forskellige, tidsmæssige elementer.

Skaftet er et enkeltfund fra stranden ved den sydøstlige pynt af Hjarnø, hvor det sad in situ i marint dynd; det pågældende sted er der lejlighedsvis opsamlet Ertebølleoldsager, uden at det kan afgøres, om der er tale om en boplads. Såvel fundforholdene som skaftets form daterer det til Ertebøllekulturen, dog uden nærmere præcision.

Fra den nordøstsjællandske Ertebølleboplads Bergmansdal kendes et tilsvarende skaft mønstret med geometriske stregmotiver (42). Heller ikke i dette tilfælde kan skaftet dateres inden for en snævrere tidsramme.

Ved ekstremt lavvande i vinteren 1980 opsamledes skaftet, fig. 15, ved Snaptun havn (43). Det fandtes liggende in situ på havbunden, delvis begravet i marin (Cardium-) gytje – på et sted, hvor der er en undersøisk Ertebølleboplads.

Skaftet er lavet på en kastet tak af et ungt kron dyr. Overfladen er glatskrabet og sidegrenene samt en del af rosenkransen fjernet. Den del af

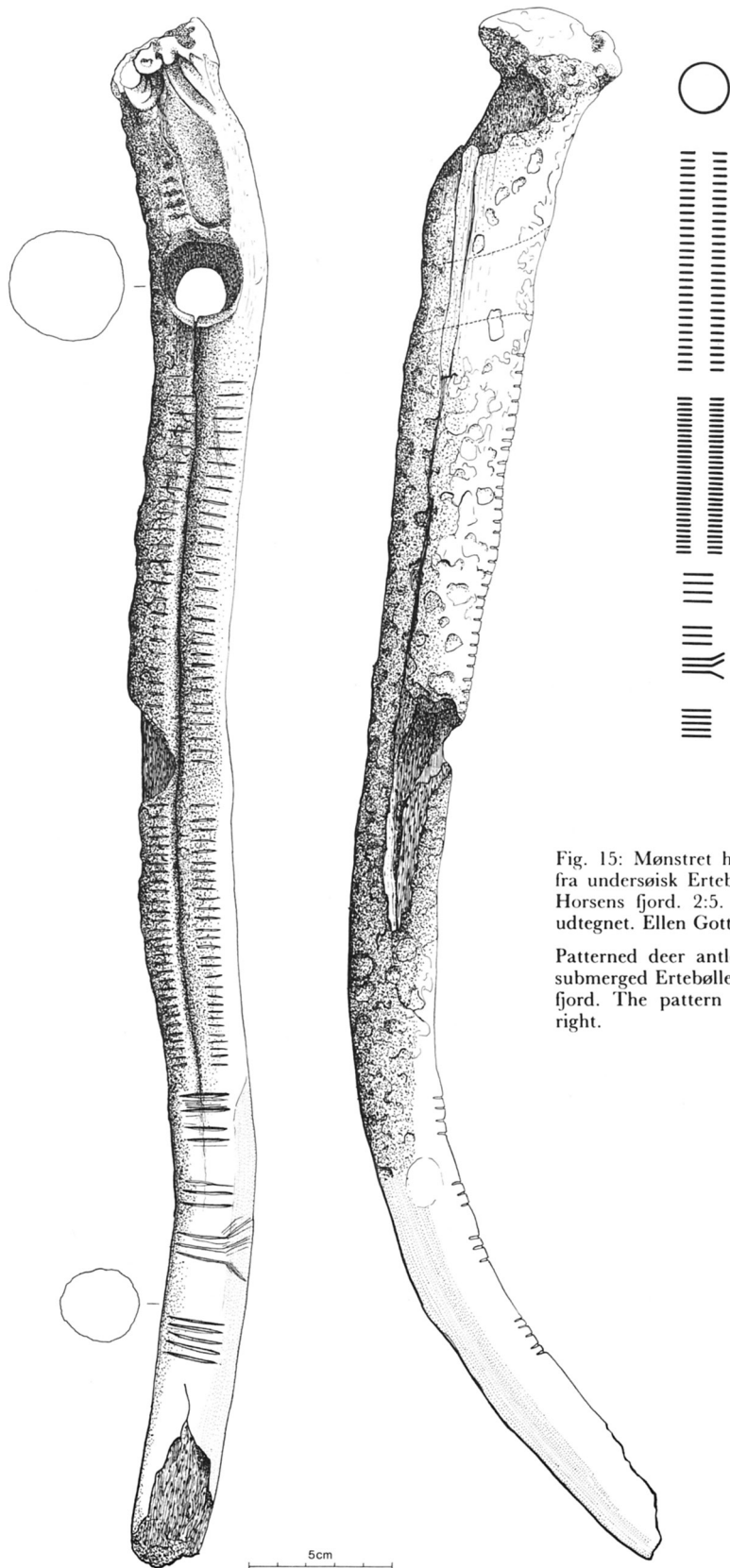

Fig. 15: Mønstret hjortetaksskaft, enkeltfund, fra undersøisk Ertebølleboplads ved Snaptun, Horsens fjord. 2:5. T.h. ses mønsterskemaet udtegnet. Ellen Gottliebsen del.

Patterned deer antler shaft, stray find, from submerged Ertebølle site by Snaptun, Horsens fjord. The pattern scheme is drawn at the right.

takken, der har været udsat for havvand, er præget af smågrubet tæring, og skaftets yderste spids er afbrudt. Ti centimeter fra rosenkransen ses et skråtgående skafthul med konisk længdesnit, således at hullets største diameter findes på stangens konkave side. Her ses også et lille hul, der går skråt igennem kanten af rosenkransen. Hele gevirets konkave side er mønstret med rækker af korte og lange, dybt indskårne og parallelle tværstreger, arrangeret i grupper. Selvom der er forskel på stregernes fremtræden, er de dog alle skåret sikkert og tydeligt i takken.

Nærmest skafthullet dannes mønstret af rækker af korte, parallelle, tværgående streger, ordnet i 4 serier, der to og to følger skaftets forløb, og som er indbyrdes adskilt af et kort, blankt stykke. De fire grupper omfatter henholdsvis 30, 29, 24 og 30 tværstreger. At der kun er 24 streger i den ene gruppe, skyldes nok, at der netop på dette sted er afsprængt et stykke af overfladen. Oprindeligt har der således nok også været ca. 30 streger i denne gruppe. Tværstregerne er indskåret med en regelmæssig afstand på ca. ½ cm. Længere oppe på skaftet bliver afstanden mellem stregerne dog kun ca. 2-3 mm.

Efter stregrækkerne følger fire grupper af henholdsvis 4, 3, 3 og 5 dybt indskårne, tværgående linier, der dækker skaftets fulde bredde. I den tredje gruppe er stregerne forsynet med korte, skråtgående linier, hvorved der dannes en Y-formet figur (se fig. 15).

Kompositionen, der er veldisponeret, klart opdelt og følger skaftets længderetning, kan deles i tre »led«, henholdsvis to grupper á to parallelle rækker korte streger, efterfulgt af grupper af mere kraftige tværstreger.

Dette skaft viser en kombination af et motiv (streger), der går på tværs af skaftets længderetning, mens kompositionen følger skaftets længde.

Skaftet er et enkeltfund – opsamlet på en undersøisk Ertebølleoplads lige nordvest for Snaptun havn. Den pågældende lokalitet er ud fra oldsagerne dateret til en tidlig del af »keramisk Ertebølle«, d.v.s omkring ca. 3.700 f.Kr. (i C-14 år). Betragtes denne datering – med behørig reservation for fundomstændighederne – også som gældende for skaftet – vil det sige, at det er jævngammelt med stykket fra Haldrup.

Fra området ved Snaptun kendes yderligere et brudstykke af et stort, mønstret skaft (44). Det er et stykke af takkens nedre del (en vintertak), hvor skaftets afslutning dannes af knoglen mellem rosenkrans og pandeskal. Overfladen er glatskrabet, og basis er tungeformet med en skrå anlægsflade og et skråtgående hul. Oven for hullet og på kanterne mod anlægsfladen ses mønstring med langsgående rækker af korte, parallelle og tværgående streger. Motivet er dybt indskåret med regelmæssige mellemrum.

Også det sidstnævnte skaft er et enkeltfund fra strandkanten ved Snaptun, men sydøst for byen. Her findes spor af en undersøisk Ertebølleoplads dateret til en tidlig del af »keramisk Ertebølle«, ca. 3.700 f.Kr. –

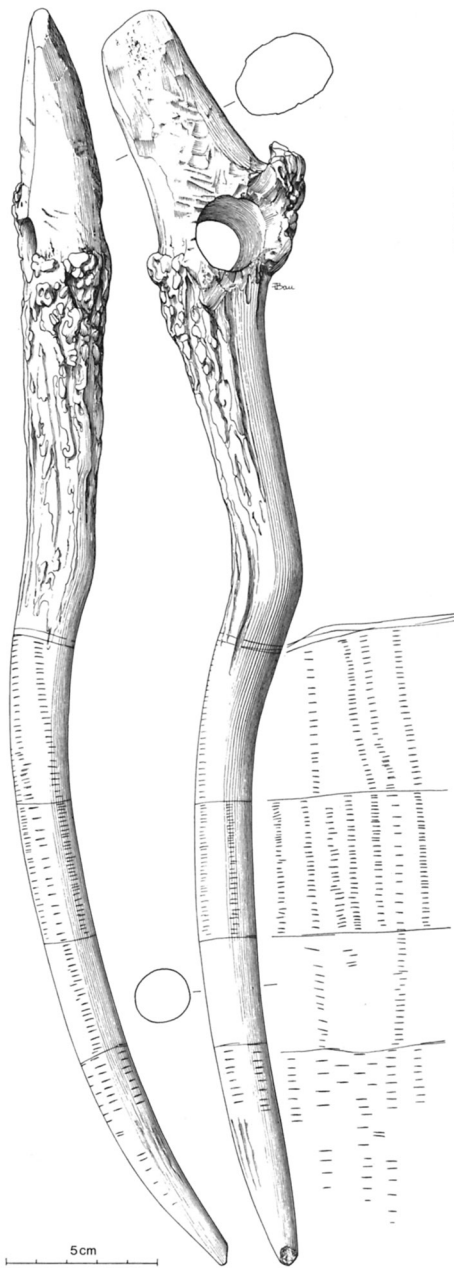

Fig. 16: Mønstret hjortetaksskaft, enkeltfund fra Hansted ådal vest for Horsens. 2:5. T.h. ses mønsterskemaet udtegnet. Flemming Bau del.
 Patterned deer antler shaft, stray find from Hansted river-valley west of Horsens. The pattern scheme is drawn at the right.

muligvis den samme lokalitet som Snaptun-skaftet fig. 15, stammer fra.
 Både med hensyn til teknisk udførelse, motiv og komposition svarer dette stykke meget til det førmtalte skaft fra Snaptun. Denne overensstemmelse er næppe tilfældig, da de to stykker, der er fundet meget tæt ved hinanden, sandsynligvis stammer fra den samme boplads.
 Skaftet fig. 16, der er et enkeltfund fra Bygholm enge lige vest for Horsens (45), må også karakteriseres som en variant af de mønstrede

Ertebølle-skafter. Det er fremstillet af et ikke-kastet gevir (vintertak) af et ungt kron dyr, hvor den nedre, hårde del af takken er forarbejdet til en flad, rektangulær til tungeformet afslutning, hvis hjørner og kanter viser blankslidning. I flugt med basis' sideflader er rosenkransen fjernet; men ved kanterne findes der rester af denne, og lidt op ad stangen ses stadig partier af takkens oprindelige overflade. Vinkelret på basisfladen ses et skråtgående og kegleformet hul, hvis største åbning vender mod gevirets konkave del. Hullets indvendige side er blank af slid.

Gevirets øvre del er glatskrabet og mønstret. Den glatte overflade er skinnende blank af slid, og flere steder er mønstringen næsten slidt væk. Ornamentikken er udført ved indridsning med en tynd, fin streg, der ikke går dybt ned i takken, men dog står klart. Motivet er langsgående bånd af korte, tætstillede streger, der i svajede løb følger stangens længderetning.

Mønstringen er opdelt i fire sektioner af enkelte, omløbende linier. Afslutningen af ornamentikken og overgangen til den mere ru del af takken markeres af en dobbeltlinie mod basis. Længden af »stregbåndene« er forskellig, da de i nogle tilfælde kun løber i én sektion mellem to tværstreger, mens de i andre tilfælde dækker over to eller tre sektioner, (fig. 16).

Formmæssigt slutter stykket sig til de tidligere omtalte Ertebølleskafter, og må anses for at være en variant af disse. Bortset fra dette stykke kendes denne variant ikke fra Østjylland.

Størst lighed er der med et punktornamenteret skaft fra Ejerslev kær på Mors (fig. 17) (46), der bl.a. også er karakteriseret ved en flad, tungeformet basis med et kegleformet hul.

Ejerslevskaftet kan ud fra fundomstændighederne henføres til Ertebøllekulturen, hvorfor en tilknytning til dette jægermiljø også med forsigtighed kan antages for skaftet fra Bygholm enge. Denne datering støttes af fundforholdene (atlantiske gytje- og havaflejringer) samt forekomsten af mange Ertebølleboplads i omegnen. For fuldstændighedens skyld skal dog anføres, at der her også findes boplads fra ældre, mesolitiske perioder, hvorfor Bygholmskaftets tilknytning til Ertebøllekulturen foreløbig må vurderes med forsigtighed.

Skafterne fra Horsens-egnen er alle mønstrede, henholdsvis med bore- og stregornamentik. Den sidstnævnte ses i to forskellige udførelser, som henholdsvis en dyb og regelmæssig indskæring (de to Snaptun-skafter) eller en fin og flygtig indridsning (Haldrup strand og Bygholm enge). Kompositionen kan enten være klar og struktureret (Snaptun og Bygholm) eller mere løs (Haldrup strand), men for alle fire stykker gælder, at den er udført under tydelig hensyntagen til skaftets form og hullets placering. Samtidig er mønstringen i flere tilfælde anbragt således, at det har kunnet ses af den person, der havde redskabet i hænderne.

Da de omtalte redskaber er fundet inden for et afgrænset område, der i

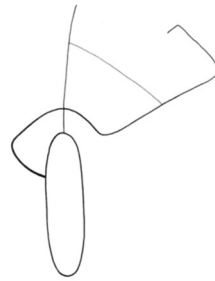
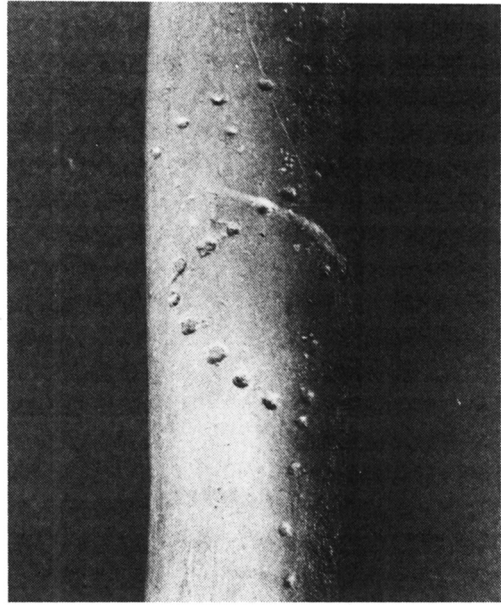
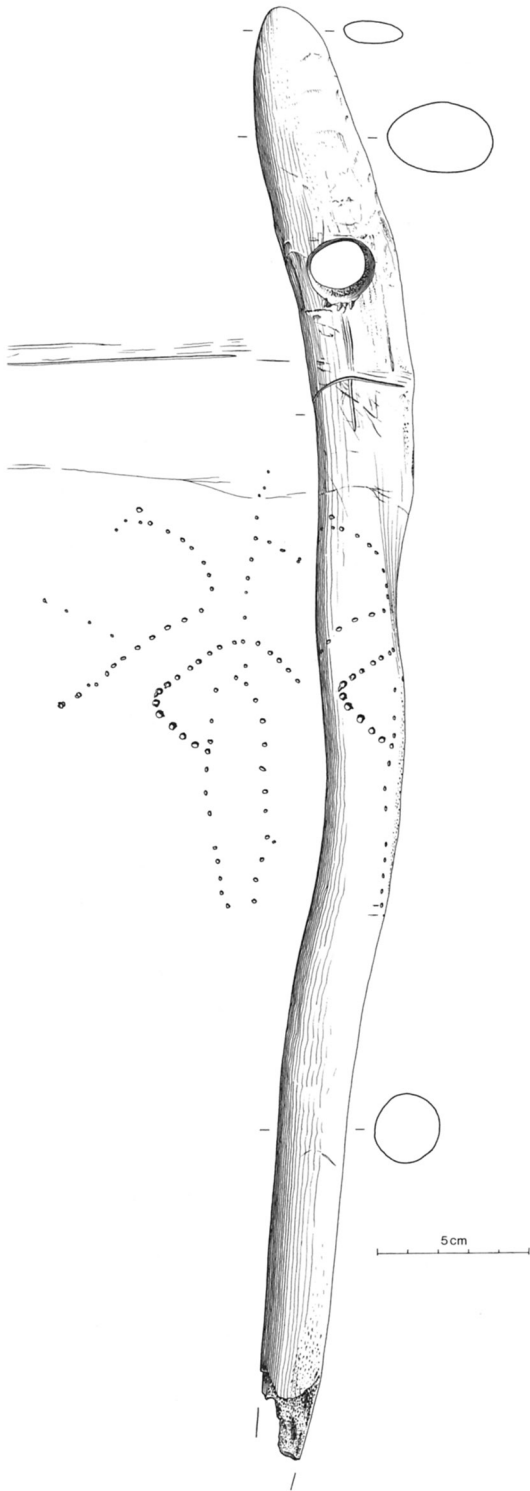

Fig. 17: Mønstret hjortetaksskaft, enkeltfund fra Erslev kær, Mors. Skaftet er mønstret i den såkaldte »ornamentation pointillé« teknik. 2:5. Fotodetalje i 1:1. Derunder ses mønsterskemaet udtegnet.

Patterned deer antler shaft, stray find from Erslev Kær, Mors. The shaft is patterned in the so-called »ornament pointillé« technique. 2:5. Detail photo in 1:1. The pattern scheme is drawn at the bottom.

stenalderen var et sammenhængende fjordsystem, er den kompositionelle lighed mellem mønstrene på skafterne fra Haldrup strand og Hjarnø – til trods for forskellen i motiverne og den tekniske udførelse – påfaldende. På begge skafter findes mønstret i to adskilte områder, henholdsvis et stort felt omkring anlægsfladen (Hjarnø) eller et boret hul (Haldrup strand) og et lille mønster længere oppe ad skaftet.

De mønstrede skafter fra Horsens-egnen tilhører fire varianter af en større gruppe redskaber, der i forskellige udformninger kendes fra flere jyske Ertebøllebopladsler. Således er der tidligere fundet mønstrede skafter ved Kolding fjord (47) og fra Horsø nær Hobro (48).

Sammenfatning: Skafterne er lavet på takker (ofte vintertakker, længden er 60-80 cm) af ca. 2½ år gamle kronhjorte, en alder, hvor geviret er uregelmæssigt og præget af individuel formvariation (49).

Ved forarbejdningen er takkens eventuelle sidegrene fjernet og stangen er tilskåret, så den er plan i længderetningen. For at opnå dette er der tit fjernet dele af gevirets masse, hvorved det poredede indre er synligt. Overfladen er glatskrabet, mens rosenkransen kan være helt eller delvis bortskåret.

Basis' omrids kan være tungeformet med én eller to plane sider (anlægsflader) – og hvis der kun er én flade, vender den altid mod takkens konkave side, se f.eks. fig. 14. På mange skafter ses i den ene ende et tragtformet, gennemboret hul, der går skråt gennem takken, således at det på den konkave side peger mod basis.

Tæt ved basis afslutning findes også jævnligt et lille hul, hvis tværmål sjældent er mere end ½ cm. Hullets funktion har antagelig været sikring og fastbinding af den genstand, der har været sat i det store hul. I de tilfælde, hvor der ikke er et lille hul, er der ofte levnet en rest af takkens rosenkrans, hvortil surringen kunne fastgøres.

Skafterne er ofte så blankslidte på overfladen, at mønstringen kan være sporadisk fjernet, og også hullet bærer tit præg af slid.

Skafterne er ofte brækkede – og da altid i den krumme, tynde del, cf. fig. 13-14. Fra bopladsfundene kendes flere tilfælde af sådanne afbrudte »skaftender«.

Skafterne forekommer i inventaret på de større østjyske Ertebøllekystbopladsler, men aldrig i særlig stort antal. Derimod kendes de ikke fra indlandsbopladsen Ringkloster (50).

Fig. 18: Glatskrabede hjortetaksskafter fra Ertebøllebopladsen Flynderhage i Norsminde fjord. Alle med anlægsflade ved den konkave side. 1:3.

Smoothly scraped deer antler shafts from the Ertebølle site Flynderhage in Norsminde fjord. All with indentation.

Alle kendte skafter er omhyggelig glatskrabede – et træk, som åbenbart var en betingelse og et vigtigt led ved forarbejdningen af disse redskaber. Derimod var det kun et mindre antal, der blev gjort yderligere fornemme ved mønstring af overfladen.

Selvom hjortetaksskafter af den omtalte form kendes fra flere jyske Ertebølleboplads, er antallet af mønstrede stykker fra Horsens-egnen bemærkelsesværdigt. Til sammenligning kan nævnes, at der fra de mange Ertebølleboplads i Norsminde fjord og »Brabrand fjord« ved Aarhus også kendes adskillige skafter, men at ingen af disse er mønstrede.

Da skaftet fra Haldrup-strand stammer fra en total udgravet boplads, er det her muligt at undersøge forholdet mellem ornamenterede og ikke-ornamenterede stykker på den samme lokalitet. Her er der fundet rester af seks skafter, hvoraf 5 er af typen med basishul, mens ét skaft er med anlægsflade og kær (som Hjarnø-skaftet). Da de alle er omhyggeligt glatskrabede, men kun ét (det her beskrevne) er mønstret, fremgår, at det også kun var en lille del af skafterne, der blev mønstrede. Til sammenligning kan tjene, at man fra bopladsen Flynderhage i Norsminde fjord kender mindst 6 glatskrabede skafter, men ingen af disse er mønstrede (fig. 18) (51). Fra Brabrand- (Rugholm)-fundet kendes mindst 2 glatte skafter, der heller ikke er mønstrede (52). Også i fundet fra Kolding fjord indgår elleve glatskrabede skafter sammen med de(t) ornamenterede (53).

Dateringen af de mønstrede skafter fra Haldrup og Snaptun sammenholdt med iagttagelser på de østjyske Ertebølleboplads antyder, at der muligvis er en tidsmæssig forskel mellem de mønstrede og ikke-mønstrede skafter, således at de ornamenterede stykker alle er ældre end ca. 3.600 f.Kr., mens de polerede, men uornamenterede skafter tilhører de yngre boplads, se fig. 27.

Dette underbygges også af resultater fra den systematiske udgravning af Ertebøllebopladsen Tybrind vig. Her er fundet et poleret, uornamentet skaft af typen med hul og anlægsflade, fig. 19, fra et lag, der kan henføres til ca. 3.300 f.Kr. (i C-14 år) (54).

Den omhu og arbejdsindsats, der konsekvent er lagt i udformningen af skafterne – altid glatskrabede og ofte med smukke mønstre, adskiller dem klart fra fundenes øvrige redskaber af knogle og hjortetak. Forarbejdningen og mønstringen er tegn på, at vi her står over for en redskabstype, hvis udseende havde betydning ud over det rent praktisk betingede – at der er tale om en kombination af en praktisk og en symbolsk funktion. Man fornemmer, at disse stykker måske havde en statusmæssig værdi; at de var personlige redskaber, knyttet til ét bestemt individ.

Horsens-egnens særstilling m.h.t. forekomsten af mønstrede Ertebølle-redskaber understreges yderligere af spidsen af et slagvåben fremstillet af takken fra et ungt kron dyr (55). Stykket, der er fundet ved Østerbjerg på

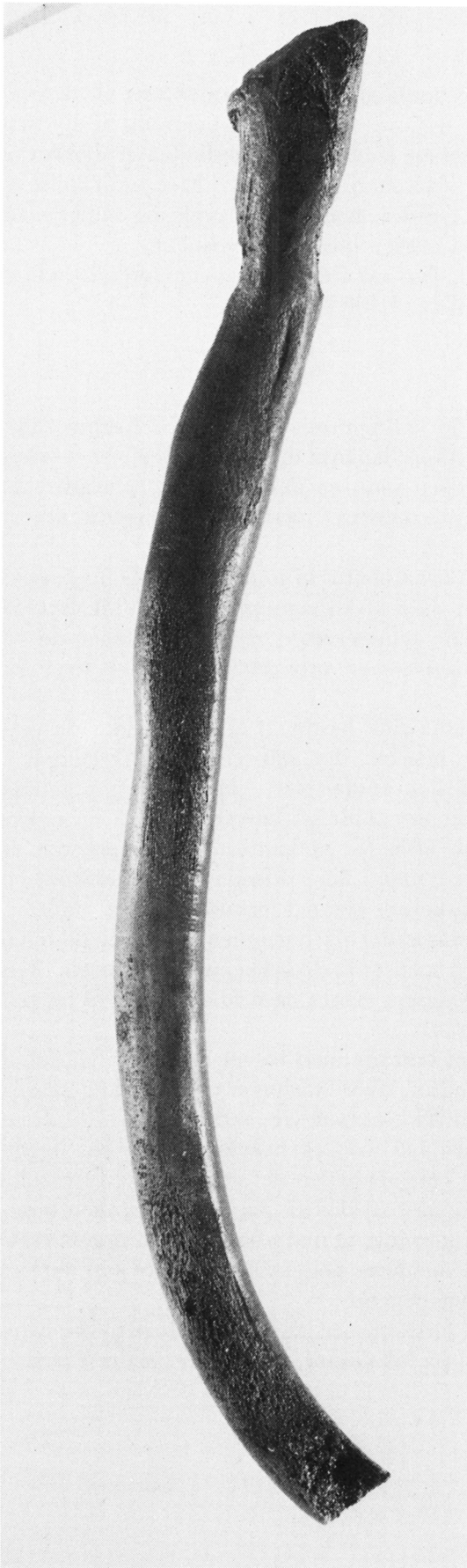
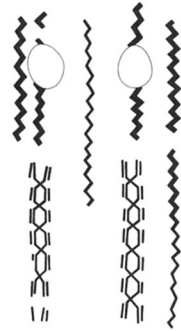

Fig. 19: Glatskrabet hjortetaksskaft med anlægsflade ved den konkave side. Fra undersøisk Ertebølleboplads i Tybrind vig, Vestfyn. 1:3.

Smoothly scraped deer antler shaft with indentation by the concave face. From submerged Ertebølle site in Tybrind Vig, west Funen.

Fig. 20: Mejsel fra Østerbjerg på Hjarnø, Horsens fjord. Fremstillet af den afbrækkede spids fra et boreornamenteret skaft. 2:5. Mønsterskemaet ses udtegnet.

Drill-ornamented chisel from Østerbjerg, Horsens fjord made of a broken-off piece of a shaft. The pattern scheme is drawn.

Hjarnø, er dannet af en afbrudt spids af et boreornamenteret skaft, (fig. 20). Stykket er ved hjælp af et nyboret hul og forarbejdning af spidsen omdannet til en mejsel af samme art som fig. 3. Overfladen er dækket af langsløbende zig-zag og rækker af sekskantede masker. Med undtagelse af én bane er mønstret delt i to områder, henholdsvis omkring hullet med større gruber, og længere ude på takken med mindre huller.

Stykket, der er et enkeltfund, kan ud fra sin form henføres til ældre Ertebøllekultur og må dateres til ca. 4.400 i C-14 år.

Mønstrede benredskaber

»Flåkniven« (fig. 21) stammer fra »Gåsemose« lige vest for Aarhus (56). Der er tale om den yderste del af en benkniv med halvmåneformet tværsnit og let rundede kanter. Spidsen samt en del af kanten er skadet. Et stykke oppe på »bladet« er siderne mønstret med boreornamentik, udført som rækker af små, fine gruber.

På den hvælvede side dannes ornamentet af to langsgående punktrækker, der løber parallelt på hver side af knivens midtakse. Vinkelret på disse linier ses kortere, parallelle punktrækker, der parvis løber ud til længdekanterne. De enkelte »liniesæt« er anbragt lidt forskudt over for hinanden.

Ornamentet på flåknivens plane side består af et fladedækkende netmønster af aflange sekskantede masker, der står vinkelret på længden. Kompositionen er – ligesom på den anden side – opbygget symmetrisk omkring længdeaksen, således at der midt på knivsbladet ses en række »hele« masker, mens de øvrige afskæres af kanterne. Netmaskerne er dannet ved en enkelt punktrække, men i flere tilfælde er der indskudt én eller to ekstra linier mellem maskerne. Herved fremkommer et mønster, der er meget beslægtet med ornamentet på harpunen fra Horsens havn (fig. 10), og selve kompositionen med et fladedækkende netmønster, hvis masker løber på tværs af længdeaksen, svarer også fuldstændig til harpunens.

Kniven er et enkeltfund fra et område med hævet havbund; en del af den fjord, der i atlantisk tid fandtes, hvor Aarhus å og Brabrand sø er i dag. »Gåsemosen« har været en lille, snæver vig, ved hvis bredder de to store Ertebølleboplads, Åbybro syd (57) og Eskelund (58), har ligget. Såvel de geologiske forhold som beliggenheden tæt ved to store Ertebølleboplads gør det rimeligt at henføre stykket til denne kultur, men fundomstændighederne og den kendsgerning, at de to boplads repræsenterer langvarige bebyggelsesperioder, medfører dog, at kniven ikke kan dateres mere nøjagtigt inden for kulturens levetid.

Flåknive af den omtalte form forekommer jævnlige på de østjyske Ertebølleboplads, men er hyppigst på lokaliteter, der tilhører ældre Ertebøl-

Fig. 21

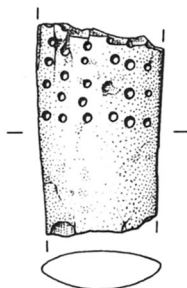

Fig. 22

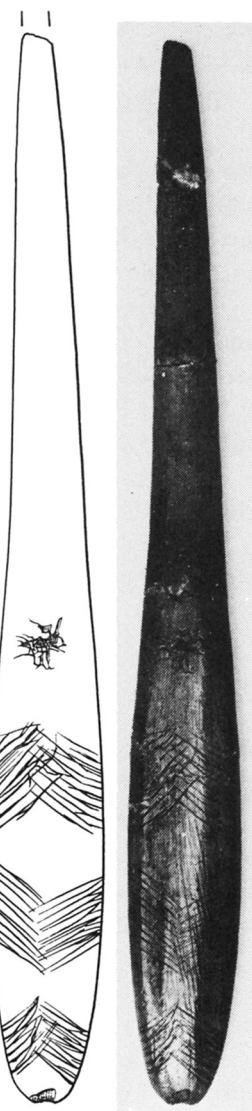

Fig. 23

Fig. 21: Boreornamenteret flåkniv. Enkeltfund fra »Gåsemose« nær Viby vest for Århus. Mønstrets kompositionsskema ses udtegnet. 1:1.

Drill ornamented skinning knife. Stray find from »Gåsemose« near Viby west of Århus. The composition scheme of the pattern is drawn.

Fig. 22: Brudstykke af boreornamenteret flåkniv fra Norslund, lag 3. 1:1.

Fragment of a drill-ornamented skinning knife from Norslund, layer 3.

Fig. 23: Stregmønstreret benspids fra Ertebøllebopladsen Flynderhage i Norsminde fjord. 1:1.

Line-patterned bone point from the Ertebølle settlement Flynderhage in Norsminde fjord.

lekultur, svarende til Norslund lag 3-4, og fra Norslund lag 3 foreligger et brudstykke af en kniv mønstret med rækker af små gruber (fig. 22) (59).

Benspidsen fig. 23 er fra køkkenmøddingen Flynderhage i Norsminde fjord. Det er en aflang, dråbeformet benspids med ovalt tværsnit. Den ene ende er jævnt tilspidsende, mens den anden er bredere, tungeformet. Overfladen er glatskrabet, og intet sted ses spor af knoglens oprindelige form. På den tungeformede del ses tre brede bånd af indridsede parallelle vinkellinier, skåret med en klar streg. Linierne er indskåret, så de er symmetriske om stykkets midtakse, og således at båndene skiftevis peger mod den ene og den anden af spidsens ender. Omkring én cm fra det øverste liniebånd ses et uregelmæssigt grubeformet parti i akse. Fordybningen er frembragt med pres af et spidst flintstykke, og placeringen lader formode, at den også er en del af ornamentet.

Stykkets anvendelse er uvis, da der ikke kendes nogen paralleller, og det kan heller ikke afgøres, hvilken del, der har skullet benyttes.

Spidsen er fundet i den øverste del af skaldyngen (60), hvilket henfører den til yngre Ertebølle, d.v.s. perioden 3.600-3.200 f.Kr.

Mønstret kalksten

I 1962 fandtes genstanden fig. 24, ved udgravning af køkkenmøddingen på Flynderhage i Norsminde fjord (61).

Redskabet, der er lavet af en kalksten med ovalt tværsnit, er med et centralt placeret, skråtgående (skaft)hul. Bortset fra en større afsprængning på den ene sideflade er stykket velbevaret. Langs kanten ses bearbejdningsspor i form af afknusning, der har haft til formål at gøre stykket cirkelformet. Hullet er lavet ved prikhugning og partiel efterslibning med et roterende bor. Over- og undersiden er plane og forsynet med mønstring, der er indridset i stenens let kornede overflade.

Både indridsningernes dybde og den omstændighed, at flere figurer er udfyldt med skravering, viser, at der er tale om ornamentik og ikke tilfældige ridser, fremkommet ved forarbejdningen.

Motiverne er linier, trekanter og aflange, halvmåneformede tegninger, muligvis delvis bortslidte blad- eller fiskefigurer. Da stenens overflade er svagt kornet, kan deres form imidlertid ikke bestemmes nærmere. Trekanterne samt de måneformede figurer er omhyggelig udfyldt med skrå- og tværskravering. Den ene side er helt dækket af mønstre, mens den anden side kun delvis er ornamenteret. Mønstrene krydser i mange tilfælde ind over hinanden og viser, at indridsningen må være foregået i flere omgange, uden at disse kan adskilles.

Som følge heraf kan de enkelte mønstringsfasers komposition heller ikke beskrives ud over det rent generelle, at ornamenterne fordeler sig

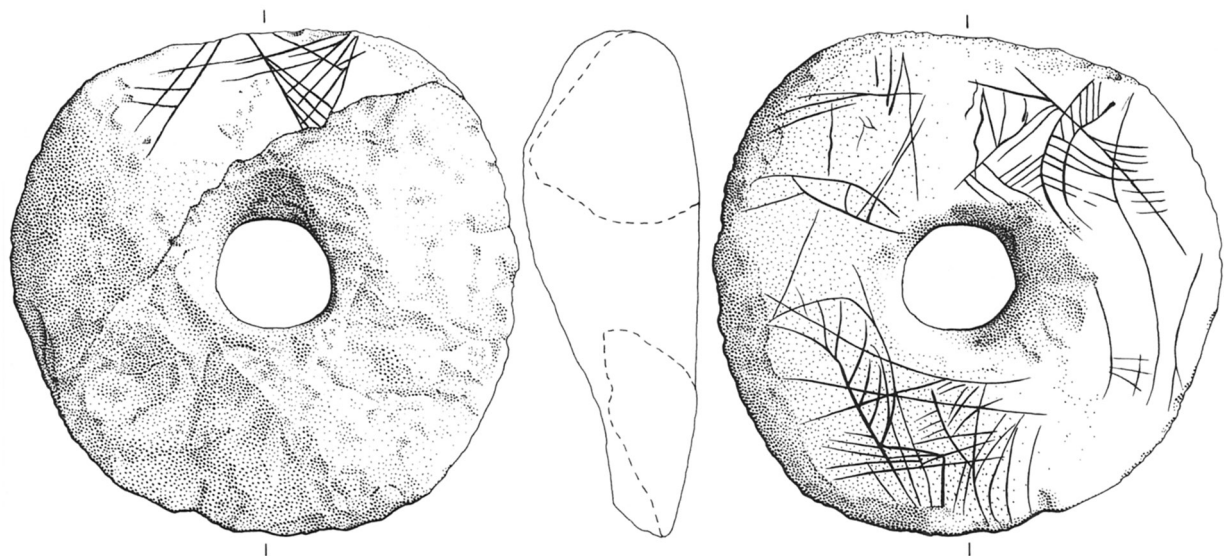

Fig. 24: Gennemboret kalksten fra Ertebøllebopladsen Flynderhage i Norsminde fjord. 3:4.
Perforated limstone from the Ertebølle settlement Flynderhage in Norsminde fjord.

jævnt rundt på fladerne omkring det centrale hul uden nogen åbenbar strukturering.

Motiverne afviger klart fra, hvad der tidligere er omtalt og kendes fra ben og tak, men er beslægtede med de indridsninger, der er fundet på flintblokke fra bopladsene (62).

Der kendes ikke andre genstande af denne form fra dansk ældre stenalder, og anvendelsen af blød kalksten er meget sjælden i Ertebøllekulturen; også formen er helt usædvanlig og finder ingen publicerede paralleller. Bemærkelsesværdig er ligeledes det skråtgående skafthul, hvilket har medført, at stykket har siddet skævt på et eventuelt skaft.

Det kan derfor være vanskeligt at sige noget konkret om genstandens anvendelse, men den skade, der ses på den ene side, viser, at stykket har været udsat for et slag, hvilket måske kan tyde på, at det har været brugt som en kølle.

Genstanden er usagkyndigt fremdraget, men er fundet dybt i køkkenmøddingen. Ud fra det fundstof, der kendes fra denne horisont på bopladsen, er det rimeligt at datere »køllen« til tidlig Ertebøllekultur; at muligheden for en placering i Kongemosekulturen ikke helt kan udelukkes, viser forekomsten af en mønstret flintægddolk på denne boplads (63).

Ravsmykker

Blandt de nye, udsmykkede fund fra den østjyske Ertebøllekultur må også nævnes de to store ravsmykker (fig. 25-26).

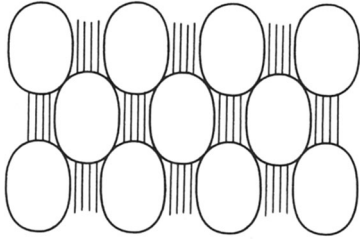

Fig. 25: Ornamenteret ravsmykke, enkeltfund fra hævet stenalderhavbund nær Holme, sydøst Mols. Herover ses mønstrets kompositionsskema udtegnat. 1:1.

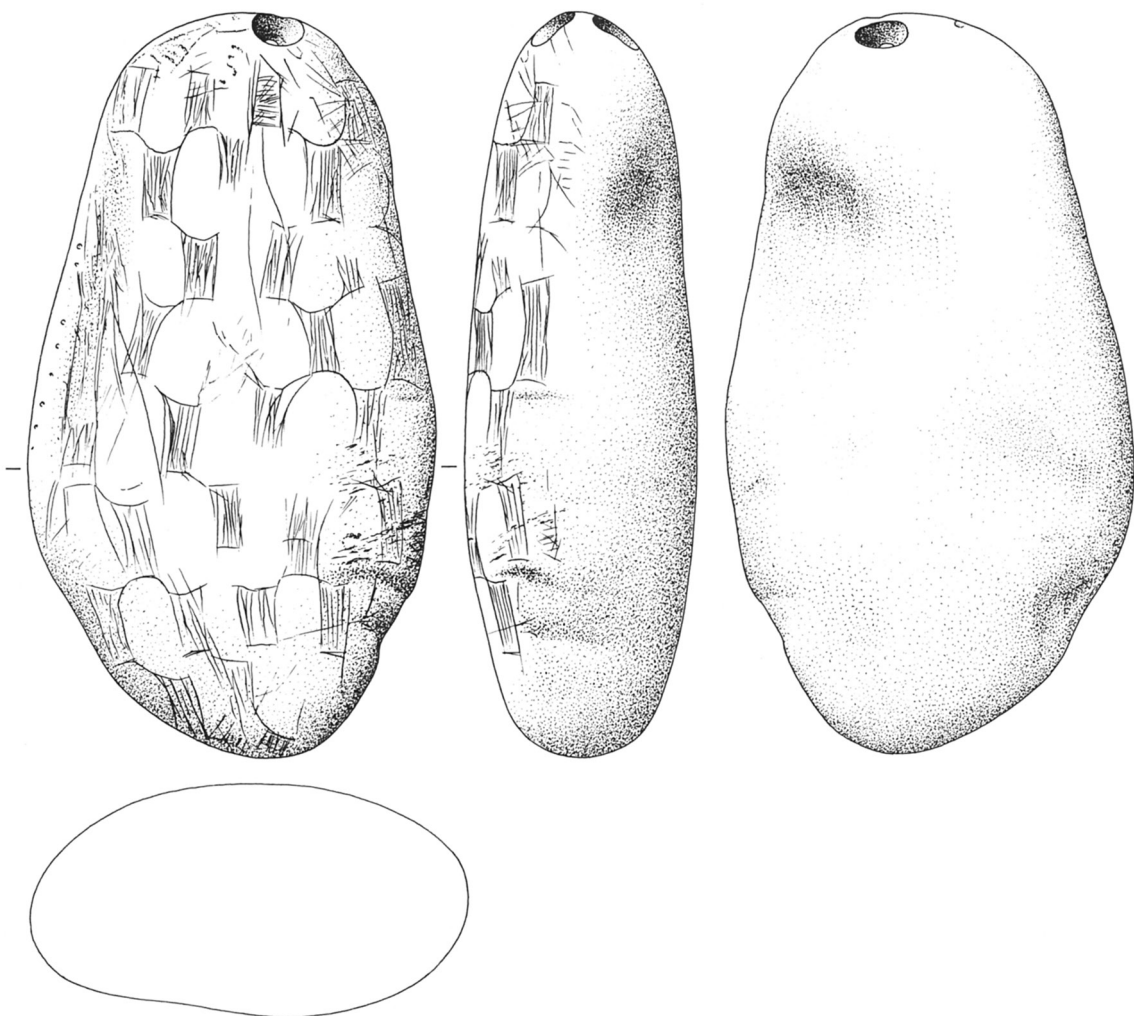
Decorated amber ornament, stray find from elevated Stone-Age sea floor near Holme, south-east Mols. The composition scheme of the pattern is drawn above.

Ravsmykket (fig. 25) er et enkeltfund, opsamlet på hævet stenalderhavbund nær Holme på Østmols (64). Ravklumpen, der er meget velbevaret, er lys gyldenfarvet og helt gennemskinnelig, bortset fra bagsiden, der er dækket af et tyndt, uigennemsigtigt lag. Omridset er dråbeformet og tværsnittet ovalt. I den ene ende ses et ophængningshul, indboret skråt fra de to sider, hvorved hullets form er blevet vinklet. Overfladen er omhyggelig glatskrabet og blankpoleret; intet sted ses spor af ravets oprindelige overflade.

Den ene side er helt dækket af et mønster indridset med fine, tynde streger. Ornamentet består af et netmønster dannet af ovale, blanke masker, der rytmisk veksler med felter, udfyldt med fine, langsgående streger. Kompositionen er klar og følger smykkets længde.

Ravsmykkets afstribede felter minder slående om de tidligere beskrevne »kornneg« på hjortetaksøkserne.

Stykket er et enkeltfund fra et område på Sydøstdjursland, hvor der findes mange Ertebølleboplads, og de topografisk-geologiske forhold peger mod en tilknytning til denne kultur. Det støttes også af den lighed, der kan påpeges mellem dette smykkets motiv, komposition og mønstringsteknik og andre mønstrede Ertebøllefund.

Smykket fig. 26 er fundet ved systematisk udgravning på Ertebøllebo-pladsen Ringkloster (65). Det er af uigennemsigtigt, mørkerødt rav, og af aflang form med ovalt tværsnit. Overfladen er glat, og intet sted ses ravets oprindelige skorpe. Smykket er meget slidt – det oprindelige ophængningshul er overbrudt og et nyt, der er boret ved siden af, er også næsten slidt igennem til kanten. Sliddet er særlig tydeligt på stykkets overflade og kanter, der overalt er skinnende blanke. På begge sider ses spor af ornamentik, henholdsvis af fint indridsede og lidt dybere, kraftigere linier. Midt på den ene side bærer smykket en tegning, der måske er en simpel, stærkt stiliseret menneskefigur, udført i dybere streg. Tegningens placering på ravklumpen, dens strengt symmetriske form samt udfyldningen

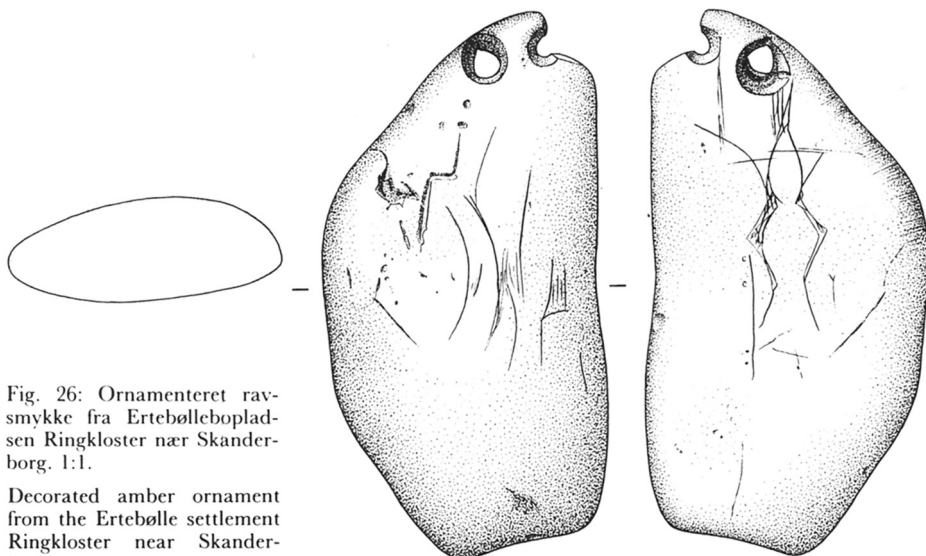

Fig. 26: Ornamenteret ravsmykke fra Ertebøllebopladsen Ringkloster nær Skanderborg. 1:1.

Decorated amber ornament from the Ertebølle settlement Ringkloster near Skanderborg.

med skråskravering og dobbeltlinie på begge sider af »kroppen« viser, at der er tale om en enhed og ikke en rest af et ældre, delvis bortslidt mønster. Dette fremgår også af den iagttagelse, at senere slid- og forarbejdningsridser løber ind over figuren. På den anden side er ornamentikken næsten slidt helt bort, men der kan dog lige anes svage spor, der antyder, at fladen må have været dækket af et fint indridset netmønster af samme art som Holmesmykkets, d.v.s. ovale netmasker, vekslende og adskilt af felter udfyldt med tynde, fine og parallelle streger. Også denne ornamentik følger stykkets længderetning.

Simple, uornamenterede hængesmykker af rav forekommer jævnligt på de jyske Ertebølleboplads, men Ringkloster-smykket er det første bopladsfundne eksempel, der både er poleret og mønstret. Herved får vi både sikkerhed for, at mønstrede ravsmykker virkelig indgik i den østjyske Ertebøllekulturs formforråd, og samtidig kan smykkeformen dateres i forhold til denne kulturs faser. Hertil kommer, at dette stykke viser, at mønstringsteknikken med fine, tynde streger, der er så almindelig på hjortetaksredskaberne, også blev anvendt på ravsmykker. Samtidig ses også kombinationen af fin, tynd streg med den dybere, kraftigere på det samme stykke. Ud fra fundforholdene må ravsmykket dateres til ca. 4.000-3.500 f.Kr. i C-14 år.

Foruden de bopladsfundne ravsmykker kendes en række løsfund af tilsvarende, simple, uornamenterede ravklumper, der sandsynligvis også tilhører Ertebøllekulturen.

Der kan iagttages en forskel m.h.t. netmaskernes udformning på ravsmykkerne og hjortetaksredskaberne. På de sidstnævnte er »maskerne«

aflangt-rhombiske og kantede, mens de på ravsmykkerne er ovale og rundede. Forskellen er måske begrundet i råmaterialet, men kan også skyldes, at der blev benyttet to helt forskellige motivtyper på henholdsvis hjortetak og rav.

Skønt der kendes en del enkeltfundne, formodede mesolitiske ravsmykker fra Jylland (66), er de her omtalte de første fra Østjylland. Samtidig viser de et nyt motiv, netmønstreet, der heller ikke tidligere er fundet på de jyske smykker.

Sammenfatning

I det foregående er fremlagt en række nye fund af mønstrede Ertebøller-skaber og -smykker, og samtidig er flere ældre, upublicerede stykker omtalt. De nyfundne oldsager stammer overvejende fra det centrale Østjylland – især fra egnen omkring Horsens fjord.

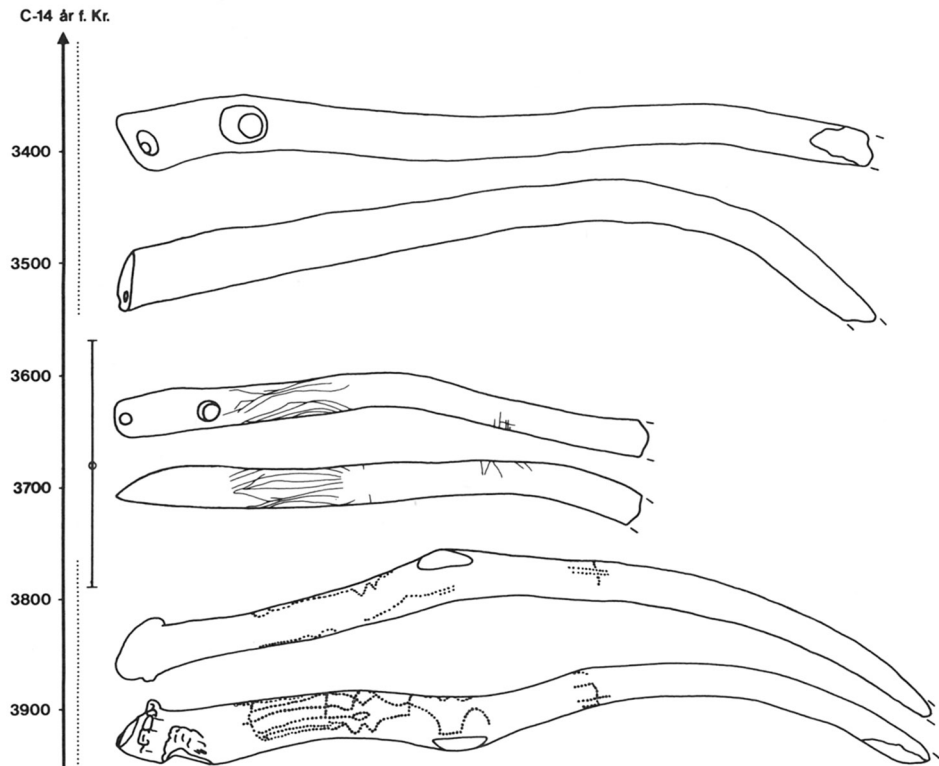

Fig. 27: Skema, der viser den typologiske udvikling af hjortetaksskafterne på de østjyske Ertebøllebo-pladser. Samtidig med en formmæssig udvikling tyder fundene på, at mønstring kun forekommer på skafter, der er ældre end ca. 3.600 f.Kr. (C-14 år). De yngre skafter er kun glatpolerede. J. Kirkeby del.

This chart shows the typological development of the deer antler shafts at the Ertebølle settlements of eastern Jutland. The finds demonstrate a formal development and at the same time indicate that ornamentation appears only on shafts which are older than about 3600 B.C. (C-14 years). The later shafts were merely smoothly polished. Drawn by J. Kirkeby.

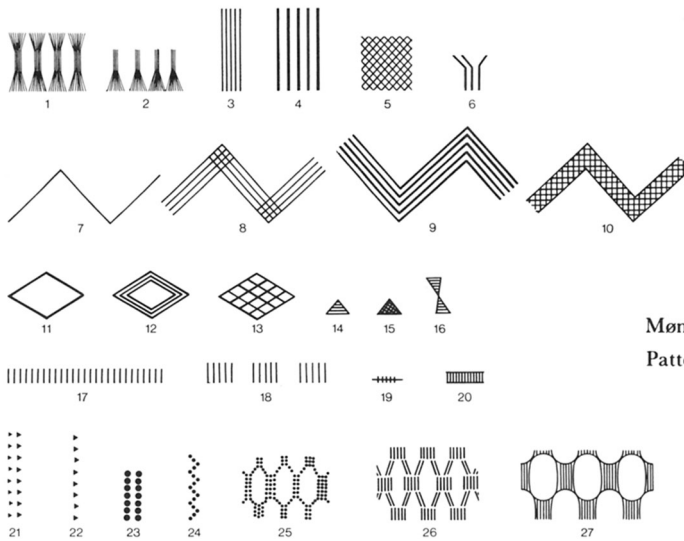
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	Datering i C ¹⁴ -år f. Kr.
Eskelund FHM. 1838A	●																											4.400
Horsens havn HOM. 5.15	●			●																								4.500 – 3.500
Horsens »Loddentot« A.45179	●			●																								4.500 – 3.500
Stensballe sund A.44969	●																											4.500 – 3.500
Kolindsund A.19114	●			●																								ca. 4.000
Fannerup A.6247	●			●																								ca. 4.000
Fladbro A.4903	●			●																								4.500 – 3.500
Torpegård A.37798	●			●				●																				ca. 4.000
Boge nor LMR. 7440	●			●				●																				ca. 4.000
Kolding fjord A. 18445	●			●																								4.500 – 3.500
Tybrind vig FHM 2033 AOX	●			●																								3.900
Horsens »Loddentot« A.45288	●			●																								4.500 – 3.500
Lerkentfeldt å	●			●																								4.500 – 3.500
Kollind K1. 1027	●			●																								4.500 – 3.500
Dyrholm DT. 2370	●			●																								4.500 – 3.500
Horsø A.31691	●			●																								4.500 – 3.500
Kolding fjord A.28703	●			●																								4.500 – 3.500
Brabrand	●			●																								4.500 – 3.500
Kolding fjord A.18446	●			●																								4.500 – 3.500
Hevingholm A.4904	●			●																								4.500 – 3.500
Gudsø vig A.36877	●			●																								4.500 – 3.500
Ellerbek K. S.12082	●			●																								4.500 – 3.000
Haldrup Strand A.50773	●			●																								3.680
Bygholm enge HOM.u.nr.	●			●																								4.500 – 3.000
Snaptun havn A.50825	●			●																								ca. 3.700
Snaptun FHM.2179 A	●			●																								ca. 3.700
Hjærnø FHM 1907 A	●			●																								4.500 – 3.700
Østerbjærg A.49866	●			●																								4.500
Kolding fjord	●			●																								4.500 – 3.000
Erslev kær MHM 31769	●			●																								4.500 – 3.700
Norslund 3	●			●																								4.400
Gåsemose FHM.7400	●			●																								4.500 – 3.000
Norslund 3	●			●																								4.400
Flynderhage	●			●																								3.600 – 3.200
Stensballe sund HOM.A.953	●			●																								4.500
Stensballe sund A.45431	●			●																								4.500 – 3.000
Horsens havn HOM A.525	●			●																								4.500 – 3.000
Holme FHM 1766 A	●			●																								4.500 – 3.000
Ringkloster FHM 1592 FFZW	●			●																								4.000 – 3.500
Flynderhage FHM. 1116 A	●			●																								6.000 – 3.000

Fig. 28: Skema over mønstermotiver fra jyske Ertebøllerredskaber.

FS = Fin stregteknik. KS = Kraftig stregteknik. P = Punktteknik. B = Boretteknik.

Chart of pattern motives from Ertebølle implements in Jutland.

FS = Fine line technique. KS = Bold line technique, P = Dot technique, B = Drilled technique.

Mønsterkode til skema fig. 28.

Pattern code to chart Fig. 28.

Det omtalte oldsagsmateriale viser, at Ertebøllekulturens udsmykkede genstande blev fremstillet af knogle, hjortetak, sten og rav. Hertil kommer så den mønstrede keramik, der bliver behandlet i anden sammenhæng.

Det var imidlertid ikke alle genstandsformer, der blev ornamenterede, kun ganske få, bestemte former ud af det samlede Ertebøllefundstof. Hjortetaksøkser, -skafter og flåknive var foretrukne, mens andre typer, f.eks. hjortetaksmejsler og rådyrtakharpuner kun blev mønstrede i enkelte tilfælde. Hertil kommer ravklumperne, der også lejlighedsvis blev ornamenterede. For samtlige kategorier gælder imidlertid, at det kun var et meget lille antal af den samlede genstandsgruppe, der blev udsmykkede.

Fundene viser, at polering eller glatskrabning af overfladen altid var en forudsætning for mønstringen. Denne overfladebearbejdning kan derfor betragtes som et første eller »laveste trin« af udsmykning. Ud fra dette synspunkt indtager hjortetaksskafterne en særstilling. Mens det kun var et meget lille antal af hjortetaksøkserne, der blev glatskrabede og senere mønstrede, gælder, at alle skafterne konsekvent blev polerede.

Den anvendte udsmykningsteknik omfatter indridsning, boring og punktornamentik. Den førstnævnte er almindeligst og er udført både med kraftigere, dybe linier og med tynde, fine og svagt indridsede streger. På nogle redskaber ses streg- og punktornamentikken sammen, mens boreornamentikken kun optræder alene. Teknikken med tynde, fine streger er klart dominerende og genfindes på både hjortetaksredskaber og ravsmykker. Denne mønstringsteknik kan derfor betragtes som karakteristisk for Ertebøllekulturen i Østjylland omkring 4.400-4.000 f.Kr. cf. fig. 28.

I Østjylland er boreornamentikken dateret til tiden omkring 4.400 f.Kr. ved den mønstrede flåkniv fra Norslund lag 3 (fig. 22) (67), men da denne

datering stadig er den eneste af sin art, er det ikke muligt at slutte noget om teknikkens eventuelle »levetid«. I det store bopladsfund fra Kolding fjord (68) indgår også brudstykker af ét eller flere boreornamenterede skafter, men heller ikke her kan teknikken dateres nærmere inden for Ertebøllekulturen. Punktornamentikken kan ikke dateres nærmere, men synes kun at tilhøre den ældre Ertebøllekultur.

I ét tilfælde (Hjarnø) er der med sikkerhed konstateret indlægning af farvestof (tjære el. harpiks?) i mønstret.

De anvendte motiver består af rette linier, zig-zag linier, grupper af parallelle linier, punktrækker, bundter af parallelle til krydsende linier med vifteformede afslutninger – »kornneg«, – trekanter udfyldt med krydsskravering eller parallelle linier, spidsovale figurer samt netmønstre med henholdsvis rhombiske og ovale »masker« (fig. 28). Dominerende er netmotivet, der synes at være særlig karakteristisk for Ertebølle. Det er almindeligt anvendt på genstande af knogle, hjortetak og rav og findes i flere udformninger; det kan enten forekomme som fladedækkende motiv eller som en enkelt række »masker«. Undersøgelsen har vist, at »kornneg«-motivet er karakteristisk for Ertebøllekulturen i Østjylland, hvor det tilsyneladende kun benyttes omkring 4.400-4000 f.Kr. (C-14 år). Man står her over for et helt karakteristisk og egenartet Ertebølle-mønster, der ydermere ser ud til at have en begrænset geografisk udbredelse.

Kompositionen er i alle tilfælde klar og struktureret med hensyn til redskabets (smykkets) form og eventuelle (skaft) hul. Kompositionen følger genstandens længderetning, mens de enkelte motiver både kan flugte med længderetningen eller være vinkelret på denne.

Adskillige stykker viser, at mønstringen ikke er udført på een gang, men er resultat af gentagne ornamenteringer.

Hjortetaksskafterne er også en typisk Ertebølleredskaftsform på de østjyske kystbopladser. Flere varianter er tilstede i materialet, og der synes at kunne påvises en tidsmæssig forskel mellem typerne. Skafterne er altid glatpolerede og bærer jævnlig mønstring – enten i form af bore-, punkt- eller stregmønstring. Selvom materialet endnu er sparsomt, tyder meget på, at de mønstrede skafter er ældst og tilhører tiden før eller omkring 3.700-3.600 f.Kr. (C-14 år). De yngre skafter er alle uornamenterede, men glatskrabede. Stort set alle de andre, mønstrede genstande er også ældre end dette tidspunkt, der synes at markere en ændring inden for den østjyske Ertebøllekultur med hensyn til hyppigheden af at udsmykke våben og redskaber cf. fig. 28.

Holder denne antagelse stik, er forklaringen på, at Ertebøllekulturen så ofte er blevet beskrevet som »fattig« på udsmykkede oldsager, måske blot den, at de bopladsfund, der har ligget til grund for denne antagelse, næsten alle har tilhørt den yngre Ertebøllekultur.

SUMMARY

Ertebølle Art: New Finds of Patterned Ertebølle Artefacts from East Jutland

In view of the abundance of finds from the many Ertebølle settlements which have yielded detailed insight into various important aspects of this phase of the Stone Age, it is surprising that patterned objects appear so rarely. Moreover, as the scanty finds – with few exceptions – either derive from earlier excavations or are stray finds, it has not been possible to date them precisely in relation to the culture. This infrequency of patterning has therefore been considered a characteristic feature of the Ertebølle culture and has often been mentioned to exemplify the difference between this period and the earlier Maglemose and Kongemose cultures.

Today this conception can no longer be said to have general validity. One of the areas which most clearly indicates this is eastern Jutland, where, despite the many Ertebølle finds with favourable conditions of preservation, only very few patterned artefacts have been published.

During the past ten or fifteen years, however, investigations of Ertebølle sites in eastern Jutland have indicated that the ornamented objects are more common than earlier assumed. At the same time, the new finds also show an interesting variation with regard to selection of raw materials, motives, composition, and patterning technique. Finds have been made of artefacts of deer antler, bone, amber, pottery, and stone. In addition, the find contexts of several of the objects have made it possible for the objects – and with them the patterns and the pattern techniques – to be dated more precisely within the period.

At the present, however, we cannot determine with certainty whether the new finds simply reflect a special feature of the Ertebølle settlements of this region or whether the entire find material hitherto made in Jutland has not been representative. Perhaps the answer lies in a combination of these possibilities.

This article offers an overview of the newly found objects together with several older, but unpublished, ornamented Ertebølle artefacts made of deer antler, bone, stone, and amber. The patterned pottery will be described elsewhere.

During the excavation of a cultural layer from the early Ertebølle culture, that is, from c. 4400 BC (conv. C-14), the patterned antler axe, fig. 1 (10) was found. The surface of the axe was carefully scraped smooth and just in front of the shaft hole it was incised with a linear ornament of thin fine lines which stand out clearly on the surface of the antler. The motif consists of »bundles« of several thin lines, the ends of which spread fan-like so that they resemble sheaves of grain. Each bundle of lines is engraved transverse to the longitudinal axis of the tool; the line bundles appear either in clusters of from three to five which together form a pattern field or else singly in diagonal lines so that a lozenge pattern is formed, fig. 1. As the individual sheaves are most often incised parallel and close beside one another, they often form a simple net pattern with pointed oval meshes. On the axe, three or perhaps four fields may be seen. There is no regular composition, but the pattern fields lie in extension of one another and are all oriented along the length of the axe. This structuring of the ornament, in which the net meshes (the sheaves) are transverse to the length of the axe, whereas the composition follows the length, is very characteristic of this ornament.

The axe was found in a layer which can be dated to 4400 B.C. (conv. C-14 years) and helps date this motif and the patterning technique within the Ertebølle culture of eastern Jutland.

Other Finds from Jutland with this Pattern

The »sheaf of grain« pattern is also seen on several other artefacts from Jutland, all of which are stray finds. The region around Horsens has yielded four implements with this motif: three deer antler axes, one of which is shown in fig. 2, together with a deer antler chisel, fig. 3. One of the antler axes (14) bears on its smoothly scraped surface a group of seven finely incised bundles of lines running perpendicular to the longitudinal axis. The surface of the other axe, fig. 2 (15) is partially scraped smooth and is patterned with both groups of parallel lines, very distinctly engraved and with two »sheaves of grain« executed in fine thin lines, fig. 2. This axe thus displays a combination of two techniques and motives: the »sheaf of grain« executed in a fine thin line and groups of deeply-cut parallel lines. Finally there is a well-sharpened axe with a single »sheaf« together with two fields of fine parallel lines.

On the chisel, fig. 3, the smoothly scraped surface in front of the shaft hole bears a single lengthwise group of five »sheaves« also engraved with a fine thin stroke.

All three objects from the Horsens region were found unprofessionally, but to judge by their forms, all can be ascribed to the early Ertebølle period, c. 4400 BC.

From Kolindsund (18) there is also a deer antler axe with a single group of three (perhaps four) »sheaves« which are partly worn away. This axe also bears a simple cross-hatching by the shaft hole. This pattern is also found on a deer antler axe from the Fannerup region, fig. 4 (19).

The latter two pieces, which were stray finds, can be dated to the early Ertebølle culture on the basis of their characteristic form.

The motif is also known from a slender deer antler shaft from Ellerbek in Kiel Fjord, fig. 5. On the concave side there is a lengthwise group of five »sheaves of grain« made of finely engraved lines, whereas the broad side of the shaft bears a simple linear pattern of criss-cross and parallel lines incised with a wider, bolder stroke. The shaft, which had been dredged up, can on the basis of its form only be dated to the Ertebølle culture.

Finds with the »Sheaf of Grain« Motif from the Funen Group of Islands

From Torpegård (23) on western Funen and Bogø Cove on Langeland (24), there are two patterned deer antler axes, fig. 6-7, which are related to the finds from Jutland in several ways. The two axes are of the same type as the axes from Fannerup and Kolindsund, and the ornamentation is dominated by fields of net meshes executed in a fine thin line. There are also groups of deeper more boldly engraved parallel lines, as was also the case with the axe from the harbour at Horsens, fig. 2. As the axes from both Torpegård and Bogø Cove are stray finds, they can only be dated on the basis of their form and ornamentation, which ascribes them to the early Ertebølle culture, 4400-3700 BC.

As indicated above, the »sheaf of grain« motif is known in ten finds from Jutland and Funen, in addition to the piece from Kiel. The pattern is most frequently seen on deer antler axes; there are only two cases, namely the chisel from Stensballe Sound and the Ellerbek shaft, in which the pattern appears on other artefact types. Other deer antler axes are made from antlers which had been shed and have smoothly scraped surfaces. Most frequently (on six pieces) the entire surface has been smoothed, whereas no more than two pieces are only partially polished. The patterned chisel, fig. 3, and the shaft from Ellerbek, fig. 5, are also scraped smooth. The ornamentation is usually found on the side between the shaft hole and the edge area but can also be on a level with the shaft hole.

The patterning is always incised with a fine thin line which does not cut deeply into the antler but is distinct on the surface.

The motif is that of the bundles of lines, the »sheaves of grain« formed by two or more parallel lines fanning out at the ends.

In one case the »sheaf« fans out at only one end; there is also one example in which the »sheaf« has been covered by fine cross-hatching. The individual »sheaves« are usually parallel but in some cases they cross one another so as to form a lozenge or rhombic pattern; see, for example, figs. 1 and 6.

The »sheaves« never appear alone; most frequently they are seen in groups of four or five which together form a pattern field. As a rule, each implement has only one pattern field, but artefacts with two, three, four or more fields are also known. Thus as the »sheaves« form part of the individual pattern field, a simple net pattern is formed consisting of a single row of meshes. In a few cases, there are so many pattern fields on the same tool that the ornamentation covers the entire surface, fig. 7. On all pieces, the motif is always incised perpendicular to the length of the piece, whereas the composition is constructed lengthwise.

Perhaps all the implements were first made with a single pattern field to which more were gradually added depending upon the length of time the implement was in use. The axes from Torpegård and Bogø Cove, which are among the most patterned, show several examples of the overlapping of pattern fields, thus indicating that the extent of the patterning is a result of the length of time the object was in use.

The »sheaf of grain« motif which must be considered a variant of the net pattern is usually the only ornament on a tool. However, on the axe from Kolindsund it appears together with a simple cross-hatching; on the axes from Horsens harbour, Torpegård, and Bogø Cove it is seen together with more strongly incised parallel line-bundles forming zig-zags and rhombic figures.

Despite the geographic distance the three axes from Horsens, Torpegård, and Bogø Cove form an interesting group, as they combine two techniques: one consisting of fine thin lines and the other of deeper, bolder strokes. Moreover, the axes are related in composition. The two techniques are not combined but appear at the same fixed places on the axes. The »deep« technique is seen at the »nape« area, around the shaft hole, and by sawed-off antlers, whereas the »fine« technique is employed on the side surfaces between the shaft hole and the edge.

To judge by the Eskelund axe, fig. 1, the motif can be dated to the early Ertebølle culture – a conclusion which is supported by several of the other pieces. There are no examples in which artefacts patterned with this characteristic motif are later than the dating of the Eskelund axe, whereas there is more uncertainty as to how far back in time the ornament was used. In general, the present finds indicate a rather brief period of use around 4000 BC (conv. C-14 years). There are no older finds bearing this motif.

The motif is illustrated in S. Müller in 1918, but does not appear in J.G.D. Clark's survey of mesolithic pattern motives, from 1936 (25). Now the new finds show that the motif is an established one which typifies the early Ertebølle culture.

Distribution: The »sheaf of grain« motif is known only from the Ertebølle culture and is a particularly characteristic pattern with a restricted geographic distribution.

As shown in fig. 9, the motif is found only in the Jutland-Funen region. It does not seem to appear east of the Storebælt, where similar contemporaneous deer antler axes, such as those from Værebø (26) and Ølby Lyng (27) have also been found. These axes are also beautifully patterned but the patterns are completely different. The pieces from Zealand are decorated with geometric motives, chessboard patterns, triangles, hatched bands, and rows of triangles.

On a newly found deer antler axe from the submerged Ertebølle settlement in Tybrind Cove, fig. 8 (29), there is also an example of the same fine patterning technique. The surface, which is scraped smooth on one side, displays two groups, one of eight and one of four finely incised thin parallel lines, which are perpendicular to the length of the piece.

The patterning of the Tybrind axe does not form a »sheaf of grain« but in composition and technique it is closely related to this motif.

As the Tybrind axe comes from a systematically excavated cultural layer which has been radiocarbon-dated to 3900 BC (conv. C-14 years) (39), it is significant in providing a very exact dating – both of this characteristic tool-form and of the patterning technique with finely incised lines.

Other Ertebølle Tools with Finely Incised Patterns

The same fine patterning technique, the fine line ornamenting the objects mentioned, appears on a number of other Ertebølle artefacts from Jutland, fig. 10, 11, and 11a-b.

The so-called »ornamentation pointillé« is also seen on some Ertebølle-axes, fig. 12.

Deer antler shafts

This tool group, described in *Danske Oldsager I*, no. 145, has also been augmented with several new patterned pieces.

The shaft in fig. 13 (38) was found in an excavation near the shore at Haldrup in Horsens Fjord. The shaft, which is smoothly scraped, is broken at one end whereas the other end is evenly rounded and equipped with a hole; there is also a little perforation near the end. The shaft is patterned at two places with thin lightly incised lines, around the hole and further up on the shaft. The motif consists of oval or rhombic figures circumscribed by from four to six sets of parallel lines and partially filled out with transverse lines, fig. 12. The ovals are symmetrical on each side of the shaft and run together tangentially on a level with the hole. The pattern is loosely engraved but the composition is clear and symmetrically structured, following the length of the shaft.

Further up the shaft there is a simple pattern of two groups of three and four parallel lines respectively, fig. 13.

The shaft is from an Ertebølle settlement which has been radiocarbon-dated to 3680 ± 110 BC (conv. C-14 years) (39).

The shaft in fig. 14 (40) is from Hjarnø in Horsens Fjord. At its base the burr was removed and a diagonal indentation was formed on the concave side of the antler whilst an encircling groove was worked in the surface of the antler. The shaft was patterned in two areas, around the burr and in a smaller area further up. The ornamentation was executed by drilling small pits in the surface of the antler. The pattern consists of up to thirteen parallel bands which are crossed by four diagonal bands. Somewhat further up the shaft the parallel linear course terminates and the lines form zig-zags or meanders and criss-cross one another, fig. 14.

The little pattern consists of five short parallel lines cut by a transverse line. The composition follows the length of the shaft and is placed so that the unpatterned part is turned toward the indentation.

The composition on this shaft thus resembles that on the Haldrup shaft.

The shaft, which is a stray find, can only be dated to the Ertebølle culture.

The shaft in fig. 15 (43) comes from Snaptun. The shaft is made of the antler of a young stag. Ten centimetres from the burr there is a diagonal hole. The concave side of the antler is patterned with rows of short parallel deeply incised transverse lines, arranged in groups, which follow the length of the shaft in pairs. After these there are four groups consisting of, respectively, four, three, three, and five deeply incised transverse lines which cover the entire width of the shaft.

The composition, which is carefully planned, clearly divided, and follows the length of the shaft, can be separated into three parts, namely two groups of two parallel rows of short lines followed by groups of longer transverse lines.

The finding conditions indicate that the shaft can be dated to 3700-3600 BC (conv. C-14 years).

The Snaptun region has yielded yet another piece of a shaft, ornamented with rows of short parallel transverse lines. This shaft can also be dated to 3700-3600 BC (conv. C-14 years) (44).

The shaft in fig. 16 (45), which comes from the Bygholm meadows just west of Horsens, is also a variant of the patterned Ertebølle shafts. This piece is made from an antler which had not been shed, the hard lower part of which was worked into a flat tongue-shaped end in which there is a diagonal hole. The upper part of the shaft is scraped smooth and patterned with lengthwise bands of short, closely-spaced transverse lines which follow the length in a curve. The patterning, which is engraved with a thin fine line, is divided into four parts by single circumscribing lines, fig. 16. The shaft greatly resembles a shaft from Mors which has already been published, fig. 17. This latter piece is patterned in »pointillé ornament«.

Both pieces may be assigned to the Ertebølle culture.

The shafts from the Horsens region are all patterned either by drilling or by linear ornamentation. The latter technique is seen in two different executions: a deep and regular engraving (the two shafts from Snaptun) or a fine light scratching (Haldrup Beach), but on all four pieces the form of the shaft and the placement of the hole have been carefully taken into consideration. In several cases the pattern is placed so that it could be viewed by the person wielding the tool.

The unique position of the Horsens region with regard to the appearance of patterned Ertebølle tools is further confirmed by the point of a striking weapon made of the antler of a young stag, fig. 20 (55). The piece found near Østerbjerg on Hjarnø is broken just by the shaft hole. The surface is scraped smooth and decorated with drilled ornamentation. The motif consists of single rows of small pits forming a surface-covering net pattern composed of six-sided meshes oriented lengthwise on the tool.

The piece, which is a stray find, can on the basis of its form be assigned to the Ertebølle culture and may be dated to c. 4400-3700 BC in conv. C-14 years.

Patterned Bone Implements

The skinning knife in fig. 21 (56) is also patterned with drilled pits. On the convex face the ornament is formed by two lengthwise rows of dots running parallel on either side of the central axis of the knife. Perpendicular to these lines there are shorter parallel rows of dots running in pairs out to the lengthwise edges. The individual »sets of lines« are staggered slightly opposite one another.

The ornamentation on the plane side of the skinning knife consists of a surface-covering net pattern of oblong six-sided meshes which are perpendicular to the length. Just as on the other face, the composition is constructed symmetrically round the longitudinal axis, so that in the middle of the blade of the knife there is a row of »whole« meshes whilst the others are cut off at the edges. The net meshes are closely related to the ornament on the harpoon from the Horsens harbour, fig. 10. Even the composition, with a surface-covering net pattern, the meshes of which are also transverse to the longitudinal axis, corresponds perfectly to that of the harpoon. The knife is a stray find from the area just west of Århus and can be ascribed to the Ertebølle culture.

A fragment of a similar drill-ornamented skinning knife is known from Norslund, layer 3, fig. 22 (59).

The bone point in fig. 23 (61) is also from the Flynderhage kitchen-midden. The object fig. 24 is made of a limestone and equipped with a central hole. The lateral faces bear an incised

pattern consisting of lines, triangles, and crescents, perhaps partially worn leaf or fish figures. As the piece is unique in the Danish Mesolithic, nothing can be said about its function; perhaps it is a club.

Amber Ornaments

The new ornamented finds from the Ertebølle culture of eastern Jutland also include the two amber pieces, fig. 25-26. The ornament in fig. 25 is from Holme on Mols (64). The amber lump, which is very well preserved, is light golden in colour and completely transparent except for the reverse face which is covered by a thin opaque layer. In outline the piece is teardrop-shaped and in section it is oval. In the one end is a suspension hole on a diagonal from the two sides, so that the hole is angular in shape. The surface has been carefully scraped smooth and polished; there are no traces of the original surface of the amber.

One face is completely covered by a pattern, incised with fine thin lines. The ornament consisted of a net pattern, formed of oval blank meshes which alternate rhythmically with areas filled out by fine lengthwise lines, fig. 25. The composition is clear and follows the length of the ornament.

The striped areas of the amber ornament strikingly resemble the »sheaf of grain« on the deer antler axes described above.

The finding conditions indicate that the piece is from the Ertebølle culture.

The ornament in fig. 26 was found at the Ertebølle settlement of Ringkloster (65). It is made of opaque dark-red amber and is oblong in shape and oval in section. The surface is smooth and nowhere can the original »crust« of the amber be seen. Both faces bear traces of ornamentation, one with finely incised lines and the other with slightly deeper, more distinct lines. In the centre of one of the faces there is a drawing which is perhaps a simple, strongly stylized human figure, executed in deep line. The placement of the drawing in the amber lump, its strictly symmetrical shape, and the filling-out with cross-hatching and a double line on either side of the »body« shows this to be a complete pattern and not the remains of an older partially obliterated one. This is also confirmed by the observation that later scratches from wear and re-working run in over the figure. On the other face the ornament is practically worn away, but vague traces can be discerned which indicate that the surface must have been covered by a finely incised net pattern of the same sort as that of the Holme piece; that is, oval net meshes alternating with and divided by areas filled out with fine thin parallel lines. This ornamentation also runs the length of the piece.

Simple unornamented pendants of amber frequently appear at the Ertebølle sites of Jutland, but the Ringkloster piece is the first specimen found at a settlement which is both polished and patterned. Thus we are assured that such amber pieces really were a part of the stock of forms of the Ertebølle culture in eastern Jutland, and at the same time the ornament type can be dated in relation to the various phases of the culture. In addition, this piece shows that the patterning technique consisting of fine thin lines, which is so common on the deer antler axes, was also used in amber ornaments. At the same time there is also the combination of fine thin lines together with deeper more pronounced lines used on the same piece. Judging from the finding conditions, the amber piece can be dated to c. 4000-3500 BC in conv. C-14 years.

A difference can be observed with regard to the design of the net meshes on the amber pieces and the deer antler implements. On the latter pieces the »meshes« are oblong-rhombic and regular, whereas on the amber pieces they are oval and rounded. The difference is perhaps a consequence of the different raw materials, but it may also be ascribed to the fact that two completely different motif types were used on the deer antler and amber, respectively.

Although a number of presumed mesolithic amber pieces have been found as stray finds

in Jutland (66), the pieces described here are the first ones from eastern Jutland. At the same time they show a new motif, the net pattern, which also has not been found previously on Danish ornaments.

Conclusion

The artefact material discussed shows that the decorated objects were made of bone, deer antler, stone, and amber.

Only very few defined forms out of the total Ertebølle find material were ornamented. Axes, shafts, and skinning knives of deer antler were preferred, whereas other types, such as deer antler chisels and roe deer antler harpoons, were only rarely patterned. In addition there are the amber lumps which were also occasionally ornamented. It holds true for all of these categories that only a very small percentage of the total group of objects was ornamented.

The finds show that the polishing or scraping smooth of the surface was always a prerequisite for patterning. This surface treatment can therefore be regarded as the preliminary or »lowest« stage of ornamentation. On the basis of this view, the deer antler shafts are unique. Whereas only very few of the deer antler axes were scraped smooth and later patterned, all of the shafts, without exception, were polished.

The decorative techniques employed included engraving, pointillé ornament, and drilling. The first-named technique is the most common and is executed with both bold deep strokes and thin, fine, lightly incised lines. On some implements the two line-types appear together, although it cannot be determined whether or not they are contemporary. In any case, the type with the thin fine lines is clearly dominant and is also found on both deer antler implements and amber ornaments. This patterning technique can therefore be regarded as characteristic of the Ertebølle culture in eastern Jutland about 4000 B.C.

In eastern Jutland, the drilled ornamentation on bone and deer antler is dated to the period about 4400 B.C. by the patterned skinning knife from Norslund, layer 3, fig. 22 (67). But as this dating is still the only one of its type, it is not possible to draw any conclusion regarding the life-span of this technique.

Finally, there is a smaller group of implements patterned in the so-called pointillé ornament cf. fig. 28.

In one case (Hjarnø) the pattern bears unmistakable traces of inlaid dyes (tar or resin) in the pattern.

The motives are geometric and consist of straight lines; zig-zag; groups of parallel lines; rows of dots; bundles of lines, from parallel to criss-crossing, with fan-shaped ends – »sheaves of grain«; triangles filled in with cross-hatching or parallel lines; pointed oval figures together with net patterns with rhombic or oval »meshes«. The dominant motif is the net pattern, which seems to be particularly characteristic of Ertebølle. It is commonly used on objects of bone, deer antler, and amber, and is found in several variations; it can either appear as a surface-covering motif or as a single row of »meshes«. Investigation has singled out one motif as especially characteristic. It is formed of a row of parallel groups of lines, »sheaves of grain«: a motif known only from Ertebølle, in which it was apparently used only about 4000 BC (conv. C-14). We have here a completely typical and special Ertebølle pattern which moreover seems to have a limited geographic distribution. The composition is in all cases distinct and structured with unmistakable regard for the form of the implement (or ornament) and for any possible (shaft) holes together with the face or faces which would be visible.

The deer antler shafts are also a typical Ertebølle tool form at the coastal sites in eastern Jutland. The material includes several variations and a chronological difference between the types seems to be distinguishable. The shafts are always smoothly polished and often show patterning – either in the form of drilled or linear patterning. Even though the

archaeological record is scanty, there is much to indicate that the patterned shafts are the oldest and date from the period before or about 3700-3600 BC (conv. C-14). The later shafts are all unornamented but are scraped smooth. A number of the other patterned objects are also older than this date, which seems to mark a change in the Ertebølle culture of east Jutland, with regard to the frequency of ornamented weapons and tools.

If this assumption is correct, then the explanation as to why the Ertebølle culture has so often been described as »poor« in decorated artefacts is perhaps simply that the settlement finds upon which this view was based were almost all from the late Ertebølle culture.

Søren H. Andersen
Aarhus Universitet, Moesgård

Tegning: Orla Svendsen,
hvor intet andet er anført

Foto: Preben Dehlholm
Oversættelse: Barbara Bluestone

NOTER

- 1) Brøndsted, Johs.: Danmarks Oldtid I (2. udg.) 1957, p. 121. Petersen, E. Brinch: A Survey of the late Palaeolithic and Mesolithic of Denmark, p. 100.5 I Kozłowski, S.K. ed.: The Mesolithic in Europe. Warszawa 1973. Clark, J.G.D.: The mesolithic Settlement of northern Europe. 1936, p. 153.
- 2) Thomsen, Th. og A. Jessen: Brabrand-Fundet fra den ældre Stenalder. Arkæologisk og geologisk behandlet. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1906, s. 22-23.
- 3) Müller, S.: Stenalderens Kunst i Danmark. 1918, fig. 21.
- 4) Broholm, H.C.: Nye Fund på den ældste Stenalder. Holmegaard og Sværdborgfundene. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1924, s. 73 og fig. 28.
- 5) Müller, S.: Nye Stenalderes Former. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1896, s. 317-325 og 331.
- 6) Müller, S.: 1896, anf. arb. s. 325 If og fig. 12-13.
- 7) Nordmann, V.: Menneskets indvandring til Norden. D.G.U. III. rk. Nr. 27, 1936, s. 111 og fig. 91,7.
- 8) Andersen, Søren H. og C. Malmros: Norslund. En kystboplads fra ældre stenalder. Kuml 1965, s. 70 og fig. 22.
- 9) Mathiassen, Th., M. Degerbøl og J. Troels-Smith: Dyrholmen. En Stenalderboplads paa Djursland. Det Kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. Ark. Kunsth. Rk. 1942. s. 25 fig. 9,1 og s. 43 fig. 18.
- 10) Hjortetaksøksen opbevares på Forhistorisk Museum, Moesgård, FHM 1838 A. Fundstedet ligger i Viby s., Ning h., Århus a.
- 11) Liversage, D.: Ornamented mesolithic Artefacts from Denmark. Some new Finds. Acta Archaeologica, vol. XXXVII (1966), p. 229 og fig. 3.
- 12) Müller, S.: 1918, anf. arb., s. 6.
- 13) Andersen, Søren H. og C. Malmros, 1965, anf. arb. s. 42.
- 14) Øksen, der findes på Nationalmuseet, har inventarnummer NM 1, A. 45179. Fundet ved »Loddentot«, Nebel s., Voer h., Skanderborg a.
- 15) Øksen, der findes på Horsens Museum har nr. A 520 og er fundet ved opmudring i Horsens havn og inderste del af fjorden. Fra samme lokalitet som harpunen fig. 10.
- 15a) Øksen, der opbevares på Nationalmuseet, har nr. NM I A. 44969. Fundet ved opmudring i Stensballe Sund.
- 16) Horsens Museum nr. 953 a. Fundet ved opmudring i Stensballe Sund, Vær s., Voer h., Skanderborg a.

- 17) Mathiassen, Th., M. Degerbøl og J. Troels-Smith: 1942 anf. arb., 7 og 26, fig. 10.
- 18) Nationalmuseets 1. afd. nr. A. 19114. Fundet i Kolindsund i nærheden af Fannerup, Ginnerup s., Djurs nørre h., Randers amt. Indsendt som gave af bestyrer Lunøe, Fannerupgård, NM 1, Journal nr. 596/00.
- 18a) Hjortetaksøkse med retæg af gammel type. På et glatskrabet parti mellem skafthul og æg ses et lille felt med tre »kornneg«. Fladbro, Grensten s., Middelsom h., Randers a. NM I A.4903. Fundet sammen med tre andre hjortetaksøkser af samme type i »muslingeleret« ved udløbet af Nørreåen i Gudenåen.
- 19) Nationalmuseets 1. afd. nr. A.6247, Fannerup, Ginnerup s., Djurs nørre h., Randers a. Øksen er tilsendt Nationalmuseet i 1885 som gave. Den opgives at være fundet sammen med fire andre hjortetaksøkser af såvel ældre som yngre Ertebølletyper samt en flåkniv af røknogle. De indsendte genstande har Nationalmuseets I afd. nr. A.6243-48. De opgives at være fundet sammen ved Fannerup »2000 fod fra den derværende køkkenmødding«. Fannerupøksen er afbilledet og omtalt af S. Müller: Stenalderens Kunst, 1918, s. 3 og s. 6, fig. 21.
- 20) Fannerupøksen tilhører en særlig, karakteristisk og »lang« variant af hjortetaksøkserne med skafthul ved rosenkransen og ret- eller skævæg. Længden er 30-35 cm. Denne type er karakteriseret ved både at være længere end sædvanligt for disse økser og har altid æggen lige før eller ud for den afsavede mellemsprods.
Typen er tidligere omtalt af C.L. Vebæk: »New Finds of Mesolithic Ornamented Bone and Antler Artefacts in Denmark«. Acta Archaeologica, vol IX (1938) og af D. Liversage: 1966, op.cit. p. 235. Typen er bl.a. dateret ved fundet fra Kemisk Værk, Køge. Se D. Liversage, 1966, op. cit. og ved Tybrind Vig. Se side 21.
- 21) Schwantes, G.: Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins. s. 125 abb. 131, i: Pauls, V. und O. Scheel: Geschichte Schleswig-Holsteins bd. 1, 1939.
Stykket findes i Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte, Slesvig og har nr. K.S. 12082.
- 22) Se f.eks. Müller, S.: 1896 anf. arb, s. 317-325.
Mathiassen, Th.: Danske Oldsager I, Ældre Stenalder. 1948, nr. 145.
Se også: Petersen, E. Brinch og P. Vang Petersen: Bergmannsdal for 7000 år siden, Helsingør Bymuseums Årbog 1978 (1979).
- 23) Torpegård (Tårupgård): Se Vebæk, C.L. 1938 anf. arb. s. 222-223.
Se også: Andersen, Søren H.: Ertebøllekultur på Vestfyn. Fynske Minder 1977, s. 21-22 og note 24.
Marshack, A.: Use versus Style in the Analysis and Interpretation of Upper Paleolithic Image and Symbol. IXe Congres International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Nice 1976.
- 24) Bogø nor. Øksen, der er fundet ved tørvegravning i Bogøgårds mose, opbevares på Langelands Museum og har mus. nr. LHM 7440. Stykket er kort omtalt og afbildet i: Winther J.: Langelands Museum 1950, s. 2. Øksen er fundet i »nederste tørv« i den sydlige del af mosen, neden for en høj bakke, Højbjerg, Humble s., Langelands Sdr. h., Svendborg a. Museumsinspektør, mag. art. Jørgen Skårup, Langelands museum, takkes for tilladelse til at afbilde og omtale stykket.
- 25) J.G.D. Clark: The Mesolithic Settlement of Northern Europe 1936.
- 26) Petersen, E. Brinch: En ornamenteret hjortetaksøkse. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1971, s. 188-189.
- 27) Liversage, D.: 1966, anf. arb. s. 224-225.
- 28) Andersen, Søren H.: Overgangen fra ældre til yngre stenalder i Sydskandinavien set fra en mesolitisk synsvinkel. P. Simonsen og G.S. Munch (ed.): Bonde-Veidemann, bofast ikke bofast i nordisk forhistorie. Tromsø Museums Skrifter Vol XIV, 1973.
Andersen, Søren H.: Flade, skælhuggede skiver af Brovst-type. Kuml 1978, s. 90-92.
- 29) Andersen, Søren H.: Tybrind Vig. En undersøisk Ertebølleboplads ved Lillebælt. Antikvariske Studier 4. 1980 s. 7-22. Øksen, der er fundet in situ i 1980, har nr. FHM 2033. AOX.
- 30) K. - 3293.: 3900 f.Kr. (konv. C-14 år).
- 31) Øksen findes på Nationalmuseet og har nr. NM I A. 45288. Også fundet ved skallegravning nær »Loddentot«, Nebel s., Voer h., Skanderborg a.
- 32) Broholm, H.C.: anf. arb. 1924, s. 73.
Andersen, Søren H.: Ertebøllekulturens harpuner. Kuml 1971, s. 101 og fig. 34.
Harpunen tilhører den såkaldte C-type. Se Andersen, S.H., 1971, anf. arb.
Stykket opbevares i Horsens Museum, hvor det har nr. A. 525. I museets protokol opgives

- findestedet som »Horsens havn og inderste del af fjorden«. Fundet ved opmudring. Findestedet er altså *ikke* Stensballe sund som angivet hos Andersen, Søren H.: anf. arb. 1971, side 101.
- 33) Andersen, Søren H.: 1971, anf.arb. s. 101.
- 34) Stykket, der henligger i en privatsamling, er fundet ved oprensning af Lerkenfeldt å ud for en større Ertebølleboplads ved nordspidsen af »Holmen«, Ullits s., Gislum h., Aalborg a.
- 35) Vebæk, C.L. 1938, anf. arb. s. 223. Med hensyn til Torpegårdøksen er den i 1977 blevet henført til Ertebølle. Se: Andersen, Søren H. 1977, anf.arb. s. 20 og 22.
- 36) Broholm, H.C.: anf. arb. 1924, s. 73.
- 37) Øksen, der findes på Nationalmuseet, har nr. NM I A.4904, og er et enkeltfund, er fremkommet ved kanalgravning nær Hevringholm, Vivild s., Sønderhald h., Randers a.
- 37a) Øksen, der opbevares på Nationalmuseet, har nr. NM I A.18446 og stammer fra det undersøiske bopladsfund i Kolding fjord.
- 38) Haldrup strand, Vær s., Voer h., Skanderborg a. Fundet har FHM 1573, og NM I sb.nr. 44. Skaftet er indgået i Nationalmuseets samlinger, NM I, j.nr. 910/69 og har nr. NM I A.507000. Museumsinspektør C.L. Vebæk, Nationalmuseet takkes for tilladelse til at publicere stykket.
- 39) K – 1612.: 3680± 110 f.Kr. (Konv. C-14 år).
- 40) Stykket er opsamlet på standen ved den sydøstlige ende af Hjarnø, hvor det lå delvis in situ. Hjarnø, Hjarnø s., Bjerre h., Vejle a.
Skaftet opbevares på Forhistorisk Museum, Moesgård, hvor det har nr. FHM 1907 A.
Skaftet har tidligere været omtalt og afbilledet i Skalk, nr. 2. 1978. Se: Andersen, Søren H.: Mønstring.
- 41) Müller, S.: 1896 anf.arb.s. 326 og fig. 13.
- 42) Petersen, E. Brinch og P. Vang Petersen, 1978 (1979), anf. arb.s. 18-19.
- 43) Skaftet, der opbevares på Forhistorisk Museum, Moesgård, har nr. FHM 2179 A., Snaptun s., Bjerre h., Vejle a.
- 44) Stykket opbevares på Nationalmuseet, hvor det har nr. NM I A 50825. Snaptun, Glud s., Bjerre h., Vejle a. NM I j.nr. 647/72.
- 45) Horsens Museum, Uden nr.
Skaftet er fundet i Bygholm enge i Hansted ådalen lige vest for Horsens.
Det er et enkeltfund opsamlet på kanten af en drængroft sammen med hjortetakskøksker af typen med retæg og skafthul nær rosenkransen.
I området er der mange Ertebølleboplads. Det pågældende sted drænedes der til ca. 2 m's dybde iflg. oplysninger fra finderen.
- 46) Andersen, Søren H.: Et mønstret hjortetaksskaft fra Vestmors. MIV, 8. 1978.
- 47) Müller, S.: 1896, anf.arb. s. 319, fig. 9-11.
- 48) Nordmann, V.: 1936, anf.arb., s. 111, fig. 91,7.
- 49) Iflg. skriftlig meddelelse fra dr. U.Møhl, Universitetets Zoologiske Museum. København.
- 50) Andersen, Søren H.: Ringkloster. En jysk indlandsboplads med Ertebøllekultur, Kuml. 1973/74. s. 74.
- 51) Fundet fra Køkkenmøddingen på Flynderhage, Malling s., Ning h., Århus a. er upubliceret. Oldsagsmaterialet herfra findes på Forhistorisk Museum, Moesgård under j. nr. 1564. Lokaliteten er kort omtalt i: Gabrielsen, S.: Udgravningen paa Flynderhage 1945-47. Aarb. udgivne af Hist. Samf. F. Aarhus Stift. XL VI, 1953, s. 5-17.
- 52) Klindt-Jensen, O.: Udgravningen 1944 i: Haugsted, E. (ed.) Bopladsen paa Rugholm, Aarhus Museums Undersøgelser ved Østenden af Brabrand Sø 1944-1945. Thomsen, Th. og A. Jessen: 1906.
- 53) Müller, S. 1896: anf. arb s. 317-325.
- 54) Skaftet, der er fundet ved systematisk bopladsudgravning, opbevares på Forhistorisk Museum, Moesgård, har nr. 2033 BGH.
- 55) Østerbjerg, Hjarnø s., Bjerre h., Vejle amt. Stykket, der opbevares på Nationalmuseet, har nr. NM I A 49866. Det opgives at være fundet »i strandkanten nedenfor klienten«.
Fundstedet er enten meget tæt ved eller identisk med skaftet note 40.
- 56) Flåkniven har Forhistorisk Museum, nr. 7400, og er fundet i »Gåsemose« ved Fiskerhuset, Viby s., Ning h., Århus a. Stykket er tidligere afbilledet i Clausen, Jens et al.: Aarhus gennem Tiderne, København 1939, s. 39.
- 57) Åbybro syd. Upubliceret Ertebøllefund. Forhistorisk Museum, Moesgård, j.nr. 1740. Viby s., Ning h., Århus a.

- 58) se note s. 10.
- 59) Andersen, Søren H. og C. Malmros: 1965 anf. arb. s. 69-70 og fig. 22 th.
- 60) Benspidsen er fundet ved amatør-mæssig udgravning i køkkenmøddingen, og opgives at være fundet ca. 30 cm nede i skallaget. Se endvidere note 51.
- 61) Stykket, der findes på Forhistorisk Museum, har mus. nr. FHM. 1116 A. Det er fundet i køkkenmøddingen på Flynderhage i Norsminde fjord. Se note 51.
- 62) Althin, C. A.: New Finds of Mesolithic Art in Scania (Sweden). Acta Archaeologica 1951. vol. XXI. Petersen, E. Brinch: Ølby Lyng. En østsjællandsk kystboplads med Ertebøllekultur. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1970. p. 31. fig. 15:1.
- 63) Andersen, Søren H.: Flintægddolken fra Flynderhage. Kuml 1969. s. 91-96.
- 64) Stykket, der opbevares på Forhistorisk Museum, har mus. nr. 1766 A. Det er fundet på overfladen af hævet havbund i Dråby s., Mols h., Randers a.
Ravsmykket har tidligere været omtalt og afbilledet i: Skalk nr. 4, 1973. Se Andersen, Søren H.: En jæger gik ...
- 65) Andersen, Søren H.: 1973-74, anf. arb., s. 11-108 Ravsmykket har nr. FHM 1592 FFZW. Også afbilledet i: Skalk, 1979, nr. 2. Andersen, Søren H.: Pelsjægere.
- 66) Mathiassen, Th.: Ravsmykker fra Ældre Stenalder, Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1959, s. 184.
- 67) Andersen, Søren H. og C. Malmros: 1965, anf. arb. s. 69-70, og fig. 21, 19 og 22 th.
- 68) Müller, S.: 1896, anf. arb. s. 317.